

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

На правах рукопису

ЯРОШИНСЬКА ВІКТОРІЯ МИКОЛАЇВНА
ФОРМУВАННЯ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У СТАРШИХ
ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ
ЗАСОБАМИ АРТТЕРАПІЇ

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта

Освітньо-професійна програма

«Корекційна психопедагогіка (олігофренопедагогіка)»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

БРУШНЕВСЬКА Ірина Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № ____

засідання кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

від _____ 2024 р.

Завідувач кафедри

проф. Кузава І. Б. _____

ЛУЦЬК – 2024

АНОТАЦІЯ

Ярошинська В.М. Формування зв'язного мовлення у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення засобами арттерапії.

Найважливішою умовою цілісного розвитку дитини є правильне формування мовлення. Ступінь мовленнєвого розвитку визначає здатність дитини сприймати навколишню дійсність, визначає характер її взаємовідносин з однолітками та дорослими, характеризує її психічний розвиток. Реформування та модернізація української системи освіти вимагає впровадження інноваційних корекційних технологій, зокрема арттерапії, для забезпечення належних освітніх умов та комплексного проведення організаційно-методичних, корекційно-логопедичних заходів щодо розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення засобами арттерапії.

Мета кваліфікаційної роботи - наукове обґрунтування, розробка та експериментальна перевірка педагогічних умов і методики формування зв'язного мовлення у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення засобами арттерапії. Предмет дослідження: формування зв'язного мовлення у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення засобами арттерапії.

Проаналізовано науково-практичні розробки з питань застосування різноманітних напрямків арттерапії з метою корекційного впливу на дітей з особливостями психофізичного розвитку загалом та із ЗНМ, зокрема. З'ясовано, що у більшості дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ наявні недоліки розвитку усіх компонентів мовленнєвої системи (фонетико-фонематичних процесів, лексико-граматичної будови та зв'язного мовлення). Апробовано методику дослідження зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії, описано критерії та показники сформованості зв'язного мовлення. Виявлено рівні стану сформованості зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ: високий, достатній, середній і низький, охарактеризовано їх специфіку. Застосовано методику формування

зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії, що об'єднує традиційні логокорекційні й інноваційні арттерапевтичні технології. Підсумковий порівняльний аналіз рівнів сформованості зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ виявив значні позитивні зміни, що відбулися в процесі корекційно-педагогічного навчання дітей в експериментальних групах

Ключові слова: старші дошкільники, загальний недорозвиток мовлення, зв'язне мовлення, арттерапія, педагогічні умови.

SUMMARY

Yaroshynska V. M. Formation of coherent speech in older preschoolers with general speech underdevelopment using art therapy.

The most important condition for the holistic development of a child is the correct formation of speech. The degree of speech development determines the child's ability to perceive the surrounding reality, determines the nature of his relationships with peers and adults, and characterizes his mental development. Reforming and modernization of the Ukrainian education system requires the introduction of innovative correctional technologies, in particular art therapy, to ensure proper educational conditions and comprehensive implementation of organizational and methodological, correctional and speech therapy measures to develop coherent speech in children of senior preschool age with general speech underdevelopment by means of art therapy.

The purpose of the qualification work is scientific justification, development and experimental verification of pedagogical conditions and methods for the formation of coherent speech in senior preschoolers with general speech underdevelopment by means of art therapy. Subject of research: the formation of coherent speech in senior preschoolers with general speech underdevelopment by means of art therapy.

The scientific and practical developments on the application of various areas of art therapy for the purpose of corrective influence on children with psychophysical development in general and with GSU, in particular, were analyzed. It was found that the majority of older preschool children with GSU have deficiencies in the development of all components of the speech system (phonetic-phonemic processes, lexical-grammatical structure and coherent speech). The methodology for studying coherent speech in older preschool children with GSU using art therapy was tested, the criteria and indicators of the formation of coherent speech were described. The levels of the state of formation of coherent speech in preschool children with GSU were identified: high, sufficient, medium and low, their specificity was characterized. The method of forming coherent speech of children of senior preschool age with

GSU by means of art therapy, which combines traditional logocorrection and innovative art therapeutic technologies, was applied. The final comparative analysis of the levels of formation of coherent speech of children of senior preschool age with GSU revealed significant positive changes that occurred in the process of correctional and pedagogical training of children in experimental groups

Key words: older preschoolers, general speech underdevelopment, coherent speech, art therapy, pedagogical conditions.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Науково-теоретичні засади формування зв'язного мовлення у старших дошкільників із ЗНМ засобами арттерапії	
1.1. Аналіз проблеми загального недорозвитку мовлення в психолого-педагогічній літературі.....	8
1.2. Формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку.....	13
1.3. Арттерапія як засіб формування зв'язного мовлення.....	19
Висновки до розділу I.....	26
РОЗДІЛ 2. Експериментальне дослідження стану сформованості зв'язного мовлення у старших дошкільників із ЗНМ	
2.1. Зміст та організація експериментального дослідження.....	28
2.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження.....	42
2.3. Методика корекції зв'язного мовлення у дошкільників із ЗНМ засобами арттерапії.....	60
Висновки до розділу 2.....	74
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78
ДОДАТКИ	85

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку корекційної освіти в Україні гостро стоїть проблема гармонійного розвитку особистості для успішної соціалізації дітей з психофізичними порушеннями. Значну частку таких дітей становлять дошкільники із порушеннями мовленнєвої діяльності, зокрема, із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) [26].

Виходячи з концепції модернізації змісту освіти України на тлі інтегративних та інклюзивних тенденцій, основною парадигмою розвитку корекційної освіти для дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку є гуманізація, індивідуалізація, диференціація та інтеграція корекційно-виховного процесу, що вимагає впровадження інноваційних підходів.

Найважливішою умовою цілісного розвитку дитини є правильне формування мовлення. Ступінь мовленнєвого розвитку визначає здатність дитини сприймати навколишню дійсність, визначає характер її взаємовідносин з однолітками та дорослими, характеризує її психічний розвиток.

Одним з показників мовленнєвого розвитку дитини є сформованість словникового запасу та граматичних структур. Діти дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями мають труднощі в оволодінні лексичними та граматичними засобами мовлення, що призводить до недостатнього розвитку зв'язного мовлення [25].

Актуальність теми розвитку зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку зумовлена тим, що у дошкільників з загальним недорозвитком мовлення спостерігається несформованість системи мовленнєвих функцій, що характеризується недостатнім словниковим запасом. Вони мають труднощі у програмуванні змісту, розгортанні висловлювання та його мовному оформленні. Їхнє мовлення характеризується відсутністю зв'язності, неорганізованим порядком викладу, пропусками смислу, яскравим вираженням «невмотивованої» ситуативності, фрагментарністю та низьким рівнем використання фразового мовлення. Це призводить до порушення формування автентичного зв'язного мовлення і, в свою чергу, до недостатнього формування

навичок міжособистісної комунікації. Саме тому ми розуміємо, що для розвитку зв'язного мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення необхідне використання науково обґрунтованої системи різноманітних дидактичних ігор та вправ.

В останні роки спостерігається помітне зростання інтересу фахівців різних галузей до механізмів впливу мистецтва на дітей з особливими освітніми потребами в процесі корекційного навчання та виховання, як на міжнародному рівні, так і в Україні. Мистецтво має важливий психотерапевтичний та психокорекційний вплив на емоційну сферу дитини, здійснюючи катарсичний, регулятивний та комунікативний ефекти як важливий чинник психологічного розвитку особистості.

У пошуках ефективних терапевтичних методів науковці та практики в галузі корекційної освіти все частіше звертають увагу на використання сучасних арттерапевтичних методик у процесі навчання та розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення [1; 13; 18].

Питання використання арттерапії як одного із засобів формування мовлення дітей із загальним недорозвитком мовлення у старших групах закладів дошкільної освіти є особливо актуальним на сучасному етапі розвитку науки та практики корекційної освіти. Зазначені аспекти є предметом дослідження науковців В. Бондара, З. Ленів, Н. Манько, С. Миронової, Н. Пахомової, В. Тарасун, В. Тищенко, В. Синьова, М. Шеремет та ін., основна увага у працях яких зосереджена на діагностиці та корекції психічного розвитку в освітньому процесі цієї категорії дітей [10; 65; 66].

Проаналізувавши погляди науковців на використання мистецтва з корекційною метою та визнаючи важливість впливу арттерапії на дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку, ми розуміємо, що арттерапія на сучасному етапі є прерогативою не лише психотерапевтів, а й корекційних педагогів, практичних психологів, вчителів-логопедів та керівників музичних у закладах освіти. Варто зазначити, що вона також повинна використовуватися комплексно в корекційно-виховній діяльності з дітьми із порушеннями

мовленнєвої діяльності.

Отже, реформування та модернізація української системи освіти вимагає впровадження інноваційних корекційних технологій, зокрема арттерапії, для забезпечення належних освітніх умов та комплексного проведення організаційно-методичних, корекційно-логопедичних заходів щодо розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії.

Відтак, актуальність проблеми, її практична значущість та недостатня розробленість обумовили вибір **теми дослідження**: «Формування зв'язного мовлення у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення засобами арттерапії».

Мета кваліфікаційної роботи – наукове обґрунтування, розробка та експериментальна перевірка педагогічних умов і методики формування зв'язного мовлення у старших дошкільників із ЗНМ засобами арттерапії.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати ступінь висвітлення досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній та спеціальній літературі.
2. Дослідити особливості формування зв'язного мовлення у дошкільників із ЗНМ.
3. Визначити рівні сформованості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії.
4. Розробити й експериментально апробувати методику формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії.
5. Науково обґрунтувати педагогічні умови формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії.

Об'єктом дослідження є мовленнєва діяльність старших дошкільників із ЗНМ.

Предметом дослідження є формування зв'язного мовлення у старших дошкільників із ЗНМ засобами арттерапії.

Практичне значення дослідження: розроблено методику розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників із ЗНМ засобами арттерапії.

Методи дослідження:

- *Теоретичні.* Аналіз та узагальнення інформації з метою встановлення стану проблеми в психолого-педагогічній, спеціальній літературі та дошкільній практиці.

- *Емпіричні.* Методи збирання емпіричного матеріалу (анкетування, бесіди) з метою встановлення рівня розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ; саме педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний), що включає розробку змісту і організації роботи з впровадження системи занять з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ в практику дошкільного виховання.

- *Статистичні.* Методи обробки експериментальних даних, за допомогою яких діагностувалась та вивчалась ефективність застосування занять з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії.

Експериментальна база дослідження: дослідно-експериментальна робота проводилася у 2023-2024 рр. з 30 дітьми з порушеннями мовленнєвого розвитку, які були вихованцями Клеванського закладу дошкільної освіти №1 (ясла-садок), Клеванського закладу дошкільної освіти №2 (ясла-садок), спеціальної школи №2 Клеванської селищної ради, Зорянського закладу дошкільної освіти (ясла-садок) Зорянської сільської ради Рівненського району Рівненської області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, визначено особливості формування зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ, розроблено та апробовано методику розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників із ЗНМ засобами арттерапії.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що розроблено й апробовано методику розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників із ЗНМ засобами арттерапії.

Результати дослідження можуть бути використані для організації процесу професійної підготовки фахівців зі спеціальності «Спеціальна освіта»; удосконалення змісту освітніх компонентів; підвищення рівня кваліфікації та професійного зростання корекційних педагогів, проведення наукових досліджень.

Апробація матеріалів кваліфікаційної роботи здійснювалась шляхом їх оприлюднення на засіданнях кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, а також під час роботи IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні теоретичні й прикладні контексти спеціальної та інклюзивної освіти» (16-19 травня 2024 року).

Структура і обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу; двох розділів; висновків до кожного розділу; загальних висновків; списку використаних джерел та додатків. Зміст бакалаврської роботи викладено на 109 сторінках, з них 77 сторінок основного тексту, 3 додатка на 24 сторінках, матеріали дослідження ілюстровано 8 таблицями і графіками до них. В роботі використано 76 літературних джерел.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ ЗАСОБАМИ АРТТЕРАПІЇ

1.1. Аналіз проблеми загального недорозвитку мовлення в спеціальній психолого-педагогічній літературі.

Відповідно до Базового компонента дошкільної освіти в Україні, мовна компетентність є комплексною характеристикою дошкільної освіти, що означає сформованість мовної та мовленнєвої складових. Мовленнєва діяльність дошкільника є основою для формування інтелектуального потенціалу, підвищення пізнавальної активності, якісного розширення світогляду, стимулювання та збагачення комунікативної компетентності.

Одним з найпоширеніших мовних порушень у психофізичному розвитку дітей дошкільного віку є загальний недорозвиток мовлення (ЗНМ), специфікою якого є системне порушення всіх компонентів і форм мовлення. При цьому найбільш серйозні недоліки виявляються при засвоєнні та використанні лексики і граматики рідної мови на практичному рівні (Л. Андрусишина, Л. Бартенєва, Л. Баряєва, Р. Белова-Давід, Т. Волковська, Т. Волосовець, А. Воронова, О. Гаврилушкіна, Ю. Гаркуша, Г. Голубєва, Ю. Кислякова, О. Корнєв, З. Ленів, Л. Лопатіна, О. Мастюкова, Л. Мороз, Н. Пахомова, Ю. Рібцун, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, Л. Трофименко, Т. Туманова, Т. Філічева, Т. Фотєкова, Г. Чіркїна, М. Шеремет, С. Forlin, T. Loreman, U. Sharma, J. Walsh, L. Wilson та ін.) [30,31,47].

Системний аналіз мовних порушень, проведений Р. Левіною та дослідниками-дефектологами у 50-60-х роках ХХ століття, дозволив виявити загальні відхилення у формуванні «всіх компонентів мовленнєвої системи, що стосуються як фонетичного, так і семантичного аспектів», які є не тільки різними, але й взаємопов'язаними» [21, с. 67].

В 1968 році Р. Левіною була запропонована педагогічна класифікація порушень мовлення, у якій систематизувались порушення формування мовних засобів і виділялися: а) несформованість звукового аспекту мовлення

(фонетико-фонематичне недорозвинення); б) несформованість усіх мовних засобів (загальне недорозвинення мовлення).

Виходячи з цього положення, Р. Левіна вперше ввела поняття «загальне недорозвинення мовлення» стосовно дітей з первинними порушеннями мовлення з позицій системного підходу в рамках психолого-педагогічної концепції мовленнєвих порушень. «Загальне недорозвинення мовлення характеризується затримкою мовлення, обмеженістю словникового запасу, неграматичністю, порушеннями звуковимови та фонемоутворення» [8].

Окрім класичного визначення загального недорозвинення мовлення, у фаховій літературі зустрічаються й сучасні інтерпретації. Згідно з понятійно-термінологічними словниками, загальний недорозвиток мовлення - це «різноманітні складні мовленнєві порушення, при яких слух та інтелект в нормі, але порушено формування всіх компонентів мовленнєвої системи» [30,64].

Ю. Рібцун запропоноване до вживання сучасне трактування терміну загальний недорозвиток мовлення з позицій психолінгвістики: «Загальний недорозвиток мовлення – це складне мовленнєве порушення, що проявляється у недостатній чи повній несформованості всіх складових мовленнєвої діяльності (фонетико-фонематичної, лексичної, граматичної) на імпресивному та/чи експресивному рівні, а також тих функцій та операцій, які забезпечують засвоєння мови (зокрема, мисленнєвих функцій і операцій, функцій сприймання, уваги, пам'яті та контролю різних модальностей), внаслідок дії шкідливих екзогенних і/чи ендогенних факторів на різних етапах розвитку (пренатальному, натальному, постнатальному)» [38, с. 3].

На сучасному етапі подальшим дослідженням проблематики загального недорозвитку мовлення у дошкільників займаються науковці І. Брушневська, Е. Данілавичюте, З. Ленів, І. Марченко, Н. Пахомова, Ю. Рібцун, В. Тищенко, Л. Трофименко, М. Шеремет та ін

Серед дослідників немає єдиної думки щодо рівнів мовленнєвого недорозвитку у дітей. Так, наприклад, Р. Левіна виділяє три рівні, кожен з яких

характеризується певними первинними і вторинними відхиленнями.

I-й рівень загального недорозвитку мовлення характеризується повною або майже повною відсутністю словесних засобів спілкування у віці, коли у дітей, що нормотипово розвиваються, мовлення майже сформоване. Складні та наслідувальні звуки в мовленні часто не зрозумілі оточуючим і супроводжуються жестами. Дитина здатна вживати деякі загальновживані слова, але, як правило, ці слова мають спотворену структуру складу та звукове оформлення. Відсутній морфологічний компонент для вираження граматичного значення, дитина погано розуміє значення граматично змінених слів. Діти розуміють мовлення в контексті, а пасивний словниковий запас значно ширший за активний [30].

У дошкільників із II-м рівнем загального недорозвитку мовлення активний словник поширюється за рахунок іменників, дієслів, деяких (здебільшого якісних) прикметників, прислівників, але залишається ще вкрай обмеженим. Наявне фразове мовлення фонологічно та граматично спотворене. Словниковий запас збіднений, обмежений і значно відстає від вікової норми. У словнику переважають іменники, поодинокі дієслова та дуже обмежена кількість прикметників. Діти мало використовують імена в розмові і мають слабку здатність утворювати слова, замінюючи їх іншими словами зі схожим значенням. Граматична система мовлення характеризується серйозними помилками у вживанні багатьох граматичних форм, узгодженні слів і труднощами у використанні прийменників (пропуск, заміна). З фонетичного боку страждає вимова багатьох звукових груп, спостерігається нестійка і нечітка артикуляція наявних звуків, недостатність фонематичного сприйняття і формування фонематичних уявлень. Мовлення дітей із загальним недорозвиненням мовлення II рівня характеризується порушеннями складової структури слів, що зумовлено недостатніми фонематичними (сенсорними) та артикуляційними (моторними) можливостями дитини (Р. І. Лалаєва).

У дітей із загальним недорозвитком мовлення III рівня спостерігається недостатнє оволодіння лексико-граматико-фонетико-фонологічною системою,

що призводить до розширення фразових висловлювань. Фонетико-складові структури є більш сформованими (порівняно з II рівнем ЗНМ), але помилки все ще трапляються. Словниковий запас поповнюється за рахунок збільшення слів, що називають предмети, явища, якості, властивості, відносини та дії. Активний словник слів з абстрактним значенням збільшуються повільно і значно відстає від норми. Для дітей із ЗНМ III рівня характерні помилки у словотворенні та словозміні, морфологічний аналіз недостатній. Вони мають труднощі в утворенні іменників за допомогою суфіксів, дієслів за допомогою префіксів та присвійних прикметників, не можуть вільно маніпулювати морфологічними одиницями.

Діти з III рівнем мовного недорозитку мають стійкі відхилення в засвоєнні та використанні граматичних засобів мови. У них виникають труднощі в розумінні складних логіко-граматичних конструкцій.

В експресивному мовленні спостерігаються помилки в граматичному варіюванні слів і з'єднанні слів у реченнях. Типовими залишаються помилки у вживанні простих і складних прийменників. Недоліки розвитку лексики, граматики та вимови чітко проявляються в різних формах монологічного мовлення. Коли діти складають розповідь за картинкою або серією картинок, вони просто перераховують назви зображених предметів і дій. У переказах вони можуть опускати деякі ланки, втрачати сюжетну лінію або не запам'ятовувати імена персонажів [30].

Діти з IV рівнем загального недорозвитку мовлення мають легкі порушення всіх компонентів. Вираженого дефекту вимови немає, лише погана диференціація звуків. Характерно, що дитина розуміє значення слів, але не утримує в пам'яті образ фонем, внаслідок чого виникають різноманітні спотворення. Невиразна артикуляція і нечітка дикція створюють загальне враження нерозбірливого мовлення. Словотворення за допомогою суфіксів також викликає великі труднощі. Постійним джерелом помилок залишається вживання іменників зі зменшувально-пестливими суфіксами, іменників з суфіксами однини, іменників, що описують емоційний або фізичний стан

предмета та присвійних прикметників. Діти переважно використовують загальновідому лексику та вирази, вживають слова неточно та з приблизними значеннями. Вони також схильні замінювати одне слово іншим, залежно від ситуації, мети або дії. Хоча вони мають відносно великий словниковий запас, але недостатньо ознайомлені з новими словами і поняттями, не використовують їх в активному спілкуванні.

Недостатній розвиток словникового запасу проявляється у вигляді розширення або звуження значень слів, змішування слів за семантичними та акустичними ознаками. Наприклад, діти вибирають слова, які замінюються синонімами лише за формою. Такі частини мови, як прислівники та відносні прикметники, використовуються рідко.

Найбільш характерною і важливою для дітей з ЗНМ IV рівня є здатність помічати й узагальнювати мовні явища, їхні звукові та морфологічні особливості, форми словозміни, способи словотворення і синтаксичної побудови. Здатність до узагальнення є недостатньою. Прогалини у фонетико-фонологічному, лексичному та граматичному аспектах часто є серйозною перешкодою не лише для читання та письма, а й для засвоєння програмного матеріалу з інших предметів мовного циклу. У таких дітей спостерігається спотворене розуміння маловідомих слів і текстів природничого, географічного, математичного та літературного змісту.

Усвідомлення власної недосконалості при спробах спілкування часто призводить до змін особистості дитини з такими симптомами, як: замкнутість, негативізм, бурхливі емоційні прояви, нездатність до гальмування або зворотного гальмування (млявість, апатія, нестійкість довільної уваги).

У процесі належним чином структурованих педагогічних умов та застосування відповідних корекційних методів у мовленні дитини відбуваються позитивні зміни, які, як правило, призводять до зникнення або значного зменшення вторинних змін у психічному розвитку.

У результаті дослідження науковців і практиків встановлено, що діти дошкільного віку із ЗНМ є гетерогенною групою за ступенем мотивації до

корекції недоліків. Виявлено дітей з низьким і високим рівнем мотивації до виправлення мовленнєвих вад та охарактеризовано особистісні якості, що визначають поведінку і діяльність дітей цієї категорії. Ступінь мотивації до логопедичних занять та корекції мовленнєвих порушень у дітей дошкільного віку є самостійним мотиваційним утворенням у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ і має велике значення для власне корекційної роботи з дітьми дошкільного віку.

В залежності від рівня мовленнєвого розвитку дошкільників формується система компенсаційної роботи, спрямована на формування всіх компонентів мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення.

1.2. Формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку.

Найважливішим у дошкільному віці є розвиток зв'язного мовлення. Це пов'язано з тим, що для успішного розвитку особистості та соціалізації дитині необхідно спілкуватися з тими, хто її оточує. Питання розвитку зв'язного мовлення у дітей завжди цікавило педагогів та лінгвістів (М. Вашуленко, Л. Варзацька, Н. Хорошковська, Т. Ладиженська, С. Русова, В. Сухомлинський, Є. Тихеева, Л. Федоренко та ін.).

Розвиток мовлення дітей є одним із головних чинників становлення особистості в дошкільному віці. Ступінь розвитку цієї психічної сфери визначає стан сформованості у дитини пізнавальних і соціальних мотивів, потреб, інтересів, знань, умінь, навичок та інших психічних якостей, що становлять основу культури особистості [33].

Актуальність знань про процес розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку визначається завданням гуманізації освіти, створенням оптимальних умов для максимальної реалізації їхнього потенціалу як суб'єктів спілкування та самостійної і практичної діяльності.

У Словнику понять і термінів зі спеціальної педагогіки (за ред. В. Бондаря, 2003) зазначено, що поняття «мова», «мовлення» і «мовленнєва діяльність» не є

тотожними, а перебувають у певних співвідношеннях і взаємозв'язках. Роль мови в структурі мовленнєвої діяльності полягає в тому, що вона є внутрішнім засобом мовленнєвої діяльності (засобом спілкування).

У логопедії мовлення трактується як засіб спілкування, обміну думками між людьми. Мовні одиниці (морфеми, фонеми, лексеми, словосполучення і речення) та зв'язки між ними створюють складну органічну структуру мовної системи. Мовлення - це засвоєння і використання конкретної мови людиною в процесі спілкування з іншою людиною через всю мовленнєву діяльність [40].

Фізіологічною основою мовлення є діяльність другої сигнальної системи, яка тісно пов'язана і взаємодіє з першою сигнальною системою. Без активної участі сигнальної системи мовлення неможливе.

Мовлення тісно пов'язане з психічними станами людини (наприклад, мисленням, пам'яттю, уявою та почуттями). Мовлення виконує важливу комунікативну функцію і є основою взаємодії між людьми.

Говоріння - це процес, мовна діяльність і специфічний продукт мовної діяльності. Слухання і говоріння відбуваються в контексті усного мовлення і є характерними для старшого дошкільного віку.

У Новому тлумачному словнику української мови слово «зв'язний» описується як послідовний і логічний виклад думки [40].

Зв'язне мовлення - це логічний, послідовний, точний, граматично правильний, образний і розгорнутий виклад певного змісту. Ступінь зв'язності мовлення залежить насамперед від його завдання, контексту, в якому відбувається спілкування, та його змісту. Зв'язне мовлення - це мовлення, повністю зрозуміле за своїм змістом.

Опановуючи мовлення, діти переходять від частини до цілого, тобто від слова до поєднання двох-трьох слів, потім до простого словосполучення, а потім до більш складного речення. Результатом є зв'язне мовлення, що складається з серії повних речень. Зв'язне мовлення - це мовлення, яке можна зрозуміти на його власному предметі. У сучасній лінгвістиці та оперуванні мовою поняття зв'язного висловлювання розглядається у двох аспектах: процес

породження зв'язного висловлювання та продукт висловлювання (текст або дискурс). Зв'язне висловлювання визначається як єдине смислове і структурне ціле, що складається з тематично і логічно пов'язаних між собою відрізків і відображає всі істотні сторони його предметного змісту (А. Богуш, Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв) [18, 21].

Результатом зв'язного мовлення є текст - мовна репрезентація мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини, що характеризується завершеністю, структурною цілісністю, певною цілеспрямованістю і прагматичною настановою (Н. Головань, Л. Варзацька, В. Мельничайко, М. Пентиліук).

Логопсихологія розглядає зв'язне мовлення як складний, багатогранний процес, що включає такі аспекти: фонологічний (значущі та розрізнявані звуки), лексико-граматичний (слова, словосполучення, речення, розповідь), мелодико-інтонаційний (інтонація, голос, забарвлення), темп і ритм [21,24].

Зв'язне мовлення, як відомо, включає діалогічне та монологічне мовлення. Діалогічне мовлення - це розмова між двома або більше особами, що характеризується стислістю кожного висловлювання.

Діалог - це форма вербальної комунікації, в якій учасники обмінюються висловлюваннями або твердженнями, і на практиці складається з почергового слухання і говоріння простих, структурованих, здебільшого невеликих і неповних речень, якими обмінюються співрозмовники. Діалогічне мовлення починається з перших років життя і, визнаючи його важливість у розвитку особистості, педагоги та батьки прагнуть розвивати діалогічну компетентність.

Основними формами діалогічного мовлення, яких навчають дітей дошкільного віку, є бесіда, діалог і полілог.

Важливим засобом формування діалогічного мовлення в повсякденному спілкуванні, і водночас універсальною формою мовленнєвого спілкування, є бесіда між вчителем-логопедом і дитиною (непідготовлений, імпровізований діалог). Бесіда відрізняється від говоріння або переказу певної інформації тим, що передбачає активну участь дитини як співрозмовника. Бесіда передбачає обмін твердженнями, запитаннями, поясненнями, інструкціями та оцінками в

невимушеній, вільній партнерській атмосфері. Тема, тривалість і зміст бесіди визначаються ситуацією, освітньою програмою та побажаннями дитини або дорослого. Бесіди можуть бути колективними або індивідуальними [28].

У старшому дошкільному віці в якості тем для розмов використовуються інтереси та потреби дітей, наприклад, спорт, фантастичні фільми, життя тварин, казки.

Протягом дня розмови повинні відбуватися не тільки між вчителем-логопедом і дитиною, а й між дітьми. Під час спільної діяльності завжди виникають такі завдання, як навчання, обговорення, координація, оцінка поведінки та вираження ставлення. Незалежно від характеру діяльності, між дітьми відбувається контакт, обмін ідеями та думками, узгодження послідовності дій, координація поведінки з іншими учасниками, обговорення, суперечки, аргументація, переконання та намагання домогтися виконання. Завдання дорослого - всебічно стимулювати, схвалювати і підтримувати спонтанність і активність дитини у спілкуванні, переконливо демонструвати, що успіх у спільній діяльності залежить від уміння домовлятися, переконувати і взаємодіяти.

Монологічне мовлення характеризується граматичною розгорнутістю та складністю. Дітей дошкільного віку навчають двох основних форм мовлення: монологу і переказу. Ці дві форми відрізняються одна від одної: у першій діти самі обирають зміст і форму своїх висловлювань, у другій - матеріалом для відтворення висловлювань слугують літературні та художні тексти.

Переказ - це свідоме відтворення літературних зразків в усному мовленні. У процесі переказу дитина запам'ятовує і використовує емоційні та метафоричні слова і вирази, які зустрічаються в тексті, а також вже існуючі форми мовлення (граматичні конструкції, зв'язки між реченнями).

Для того, щоб переказувати, діти повинні уважно прослухати художній текст, зрозуміти його основний зміст, запам'ятати послідовність епізодів оповідання і спосіб передачі змісту автором, навчитися свідомо, зв'язно і

виразно відтворювати текст у процесі переказу. У процесі навчання переказу літературних і казкових творів формується виразність мовлення.

Твори для переказування повинні відповідати певним вимогам, головна з яких полягає в тому, що слід добирати лише літературні тексти, які дитина може переказати самостійно. Казки та оповідання мають бути знайомими, герої - знайомими дітям з інших творів, риси характеру - чіткими, мотиви вчинків - зрозумілими. Твори, рекомендовані для переказу, характеризуються чіткою структурою, яка відповідає послідовності подій. Особливо важливою є динамічність сюжету. Динамічний сюжет може бути легко переказаний дітьми, навіть при великому обсязі тексту. Мова твору також важлива для успішного переказу. Перекази мають бути простими, але водночас образними і виразними, з діалогами. Обсяг залишається методологічно суперечливим.

При розвитку монологічного мовлення дітей вчать будувати логічну і зв'язну розповідь без повторів, пауз і зайвих жестів. Їх вчать придумувати заголовки речень, використовувати різноманітні художні та поетичні вирази, афоризми, фразеологізми, привітання, вигуки, звертання, вставки та пряму мову. Діти дошкільного віку беруть участь у переказуванні оповідань і казок у текстовій формі. Вчителі-логопеди вчать їх розвивати описове мовлення, аналізувати власні розповіді та розповіді своїх друзів [22].

Повідомлення - це функціональний тип мовлення, що характеризується безперервним викладом подій з точки зору оповідача, з акцентом на час настання події. Повідомлення, на відміну від інших типів речень, мають незмінний структурний компонент: зачин, основну частину і кінцівку. Для збереження логіки повідомлення науковці пропонують використовувати логіко-синтаксичні схеми, які можуть відображати не лише хід розповіді, а й елементи пояснення та уточнення. «Жили-були» (з ким, де, з ким) - початок повідомлення, який отримує подальший розвиток у зачині: «Одного разу». Кульмінація опису події визначається спеціальним словом «раптом». Слова «і», «одразу» та «після цього» визначають повідомлення про подальший розвиток дії, тобто «кінцівку». Кінцівка є обов'язковою частиною оповідання і може бути

написана по-різному: «відтоді», «так вони жили», «і продовжували жити». Діти знайомляться зі специфічними жанрами, структурами та мовними особливостями історій, які є повідомленнями про реальність та уявні казки.

Міркування - найскладніший тип зв'язного висловлювання, що характеризується встановленням логічних зв'язків між реченнями, які складають його структуру. У міркуванні використовується будь-який опис, порівнюються предмети і явища, наводяться приклади і робляться висновки. Порівняно з описом і розповіддю, міркування є найскладнішою конструкцією за своєю структурою.

Традиційно в методиці розвитку мовлення дітей типовим методом навчання розповідання вважається розповідь вчителя-логопеда. Зразок розповіді поступово змінюється відповідно до віку дитини, її готовності до процесу продукування зв'язних текстів та вміння виконувати це завдання самостійно, починаючи від повного на ранніх етапах навчання, часткового в середньому дошкільному віці, до подвійного зразка.

У навчанні дітей старшого дошкільного віку ця модель використовується лише зрідка, коли цього вимагає ситуація. Дітей вчать планувати розповіді. Іншими словами, відбувається поступовий перехід від повного наслідування зразка до самостійного розповідання, в якому свідомо чи напівсвідомо наслідується алгоритм дій [21,22,28,29].

Отже, як підсумовує М. Шеремет, мовлення - це вища форма передачі інформації за допомогою акустичних сигналів, письма та пантомімічних знаків. Її соціальна функція полягає в тому, що вона є засобом спілкування, а з точки зору інтелектуального розвитку - механізмом абстрагування та узагальнення, що закладає основи категоріального мислення. У процесі дозрівання дитячої психіки та на ранніх етапах формування мови існує тісний зв'язок між процесами сприйняття, сенсорними основами, образними уявленнями та словами, що асоціюються з ними [66].

Формування мовленнєвих навичок займає центральне місце у всій системі роботи з розвитку особистості дітей дошкільного віку. Навчання зв'язного

мовлення є одночасно і метою, і засобом практичного оволодіння мовою. Воно також позитивно впливає на формування таких важливих особистісних якостей, як комунікабельність, доброзичливість, ініціативність, творчість і компетентність. За допомогою добре розвиненого і зв'язного мовлення діти вчаться чітко і ясно мислити, легко налагоджувати контакт з оточуючими, ініціювати власні думки і брати участь в різних видах дитячої творчості. [64].

1.3. Арттерапія як засіб формування зв'язного мовлення.

Серед сучасних можливостей подальшого вдосконалення реабілітаційних методик все більшої уваги набуває арттерапія. Арттерапія сьогодні є інноваційним методом, що сприяє творчому розкриттю здібностей та внутрішніх потенціалів людини, мобілізації внутрішніх механізмів саморегуляції та зцілення [23,25].

Арттерапія як терапія мистецтвом часто використовується як назва для всієї галузі, особливо на практиці. Однак в англійській мові art - це і мистецтво, і живопис. Таким чином, як правило, під арттерапією розуміють так звані візуальні мистецтва (живопис, малюнок, ліплення, макіяж, бодіарт, мозаїка, різні види об'єктних інсталяцій, колаж, ляльки і т.д., тобто видимі об'єкти). Інші назви цього напрямку психотерапії: креативна терапія як терапія творчістю, експресивна терапія як терапія творчим самовираженням (ця назва підкреслює, що творче самовираження є основною терапевтичною особливістю арттерапії), терапія творчим самовираженням (найбільш змістовна і точна назва), інтермодальна арттерапія (терапія із залученням різних видів мистецтва).

Якщо коротко, то під арттерапією зазвичай розуміють зцілення за допомогою будь-якої художньої творчості. У сучасній арттерапії виділяють два основні напрямки. Один - це використання готових творів мистецтва (картин, музики тощо), створених професійними художниками. Позитивним моментом є, звичайно, високий рівень творів мистецтва і, відповідно, високий рівень досвіду, закодованого у творі. Крім того, зникає страх робити щось самостійно без спеціальної підготовки. Представники другого напрямку використовують

самостійну творчість клієнтів та учасників групи. Позитивним аспектом є їхня власна творчість [30].

Сьогодні арттерапія використовується як підтримуюче середовище для психологічно вразливих людей, як засіб вирішення політичних конфліктів, для зменшення етнічних конфліктів, як інструмент соціальної інтеграції, як можливість подолання соціальної депривації для безробітних, для допомоги біженцям та мігрантам в ситуаціях кризи ідентичності, пов'язаної з культурним «Я» людини.

Форми арттерапії в освітньому середовищі мають виховний вплив. Відомо, що для дітей та молоді сама можливість художнього самовираження завжди пов'язана з покращенням психічного здоров'я та особистісним розвитком. «Освітня» спрямованість арттерапії в багатьох роботах називається «емоційною освітою», «афективною освітою» або «педагогікою мистецтв». Арттехніки широко використовуються як засіб розвитку творчого мислення у підготовці психологів та педагогів.

В Україні арттерапія все ще перебуває на стадії становлення. Найбільш розвиненими є арттерапія через образотворче мистецтво та танцювально-руховий підхід. Цікаво, що на відміну від Західної Європи та США, в Україні арттерапія більше цікавить педагогів та практикуючих психологів, ніж лікарів, що призвело до поширення цього методу в освітній та соціальній сферах [31].

Арттерапія виконує дві функції:

✓ *Терапевтична функція.* Вона зцілює людей та відновлює психологічну цілісність через мистецтво. Ми виходимо з розуміння «здоров'я» як цілісності, на відміну від «хвороби» як протилежності хвороби.

Арт-терапія використовується у формі групової та індивідуальної роботи і має дуже широкий спектр застосування:

- у психіатричних клініках це терапевтична робота з пацієнтами з психічними розладами;
- медична та реабілітаційна допомога пацієнтам у лікарнях та реабілітаційних центрах;

- з пацієнтами, які страждають на рак або захворювання з високим рівнем смертності (наприклад, пацієнти з ВІЛ/СНІДом);
- у психосоматичній медицині;
- у геріатрії та психogerіатрії при роботі з пацієнтами похилого віку з фізичними або психічними патологіями;
- реабілітація та адаптація людей з обмеженими можливостями (наприклад, порушення комунікативних навичок, проблеми, пов'язані з соціальною ізоляцією, інвалідністю, очікуванням смерті, втратою сенсу життя);
- робота з дітьми та підлітками;
- сімейна психотерапія.

Широко обговорюється практика застосування арттерапевтичних технік в освітніх установах. Доведено, що використання арттерапевтичних технік є ефективним засобом допомоги дітям, які відстають у навчанні, і дітям з кризових сімей. Арттерапевтичні техніки ефективні у випадках труднощів адаптації до нового колективу, психологічної допомоги дітям молодшого шкільного віку з труднощами у навчанні, у боротьбі з підлітковим «бунтарством», а також у випадках психічної втоми вчителів та психологів. Доведено ефективність арттерапії для дітей та дорослих, які пережили насильство або інший травматичний досвід. У соціальній сфері арттерапія використовується для допомоги людям у військових операціях, у роботі зі злочинцями, безробітними, іншими вразливими групами, вагітними жінками та їхніми сім'ями. Організаційна та соціально-політична психологія мають досвід використання арттехнік для «посередництва» в конфліктних ситуаціях.

Діагностична функція. Малюнок - це особливий документ, який містить багато інформації про його автора. Малюнки завжди символічні і відображають актуальний стан художника, навіть якщо він намагається приховати його від інших або від самого себе. Кожен малюнок містить величезну кількість діагностичного матеріалу, але він не може бути основою для постановки діагнозу. На діагностичному етапі на початку роботи вивчається емоційна сфера. Для цього використовуються проєктивні методики. Наприклад, тест

Люшера (А.Н. Лутушкін) може бути використаний для діагностики поточного стану дитини.

Арттерапія може бути запропонована в індивідуальному та груповому варіантах.

Індивідуальна арттерапія може застосовуватися з людьми, які не піддаються вербальній психотерапії (психотичні хворі, люди похилого віку з погіршенням пам'яті, які часто можуть виражати свої почуття в образній формі), пацієнтами з неглибокими психічними розладами невротичного характеру; мовними проблемами (аутизм, мовні розлади - заїкання); діти та дорослі з невисловленими переживаннями (посттравматичні розлади). Індивідуальна арттерапія може тривати від кількох місяців до кількох років.

Групова арттерапія застосовується в медичній, освітній та соціальній сферах. Вона використовується для розвитку соціальних та комунікативних навичок, надання взаємопідтримки учасникам групи та вирішення спільних проблем, спостереження за наслідками своїх дій та їх впливом на інших, освоєння нових ролей та виявлення потенційних (прихованих) якостей особистості, спостереження за тим, як зміна рольової поведінки впливає на стосунки з оточуючими підвищують самооцінку та допомагають розвивати навички прийняття рішень. Групова арттерапія забезпечує демократичну атмосферу, в якій учасники групи мають рівні права та обов'язки і менше залежать від арттерапевта. У таких групах важлива взаємодія з іншими членами групи, а також індивідуальна творчість і художня робота, яка впливає на динаміку всього процесу. Групова арттерапія поєднує в собі бажання учасників інтегруватися в групу і підтримувати групову ідентичність з їхньою потребою бути незалежними і зміцнювати свою особисту ідентичність.

Сьогодні сфера та *види арттерапії* розширилися і включають:

Музична терапія.

Музика - один з найдоступніших і найефективніших елементів розвитку особистості. Музикотерапія може використовуватися з різними цілями:

✓ стимуляція психічного розвитку (підвищення соціальної активності, набуття нових емоційних проявів, сприяння засвоєнню позитивних установок);

✓ корекція темпу діяльності як засіб регуляції психологічних і вегетативних процесів;

✓ корекція темпу і ритму мовлення;

✓ розвиток слуху.

Особливе значення мають групові музичні заняття, які розвивають почуття спільності та вміння взаємодіяти з іншими.

Танцювальна-рухова терапія.

Танець допомагає процесу особистісної інтеграції та зростання. Основним принципом танцювальної терапії є взаємозв'язок між рухом і емоцією, тобто включення тіла в терапевтичний процес. Танець є зовнішнім вираженням внутрішнього стану людини і природним способом вираження того, що не можна висловити словами.

Драмотерапія.

Драмотерапія - один з найбільш розвинених напрямків у наш час. Існує багато видів драматерапії (власне драматизація, терапевтичний театр, групи підтримки драматерапії, драматизація сновидінь). Драматерапія є чудовим груповим методом. За допомогою драматерапії розширюється усвідомлення, розробляються різні поведінкові стратегії та нові, більш творчі способи ставлення до світу.

Казкотерапія.

Казкотерапія використовує форму казки для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, розширення усвідомлення і поліпшення взаємодії з навколишнім світом.

Казки викликають інтенсивні емоційні реакції. Казкові образи впливають як на свідомість, так і на підсвідомість. Казки дають нам змогу вийти за межі повсякденного життя, у доступній формі дослідити світ емоцій та переживань,

подивитися на свої проблеми зі сторони, накладаючи себе на тих чи інших персонажів.

Корекційна функція казок.

- психологічна підготовка до напружених емоційних ситуацій;
- символічні реакції на фізіологічний та емоційний стрес;
- розпізнавання та прийняття змісту власної діяльності.

Лялькотерапія.

Лялькова терапія застосовується при різних поведінкових розладах, страхах і труднощах у розвитку комунікативної сфери. В основі методу лежить процес виявлення улюбленого казкового персонажа або улюбленої іграшки дитини. В якості основного методу корекційного впливу використовуються ляльки як проміжні об'єкти взаємодії між дітьми та дорослими. Дитина активно проектує сприйнятий досвід у конкретні ігрові ситуації, пізнаючи при цьому реальний світ, його соціальні зв'язки та відносини. Основним об'єктом такого соціального проектування здавна була фігура людини.

Функції лялькотерапії:

- Комунікація - встановлення емоційного контакту та об'єднання дітей в команду;
- Релаксація - зняття емоційної напруги;
- Освіта - психологічна корекція особистісних проявів в ігровій моделі життєвих ситуацій;
- Розвиток - розвиток психічних процесів (пам'яті, уваги, сприйняття) та моторики;
- Освіта - збагачення інформацією про навколишній світ.

Пісочна терапія.

Пісочна терапія - це унікальна можливість дослідити свій внутрішній світ за допомогою безлічі мініатюрних ляльок, лотка з піском, води та свободи самовираження і безпеки, які притаманні спілкуванню з психологом. Терапія піском дозволяє людям висловити те, для чого важко підібрати слова, зіткнутися з тим, на що важко дивитися прямо, і знайти в собі те, про що вони

зазвичай не здогадуються. Також, на відміну від, наприклад, живопису, для створення твору з піску не потрібні спеціальні навички. Тут неможливо помилитися або зробити щось не так. Це важливо для людей, які звикли оцінювати себе суворо. Кожен з нас свідомо чи несвідомо має свої критерії того, що є «красивим», «хорошим» чи «правильним» - «гарна картина», «гарний вірш», «правильно вирізана фігурка», - але в композиції з піску немає нічого «гарного» чи «правильного». Створюючи власний світ на піску, самотійно або з вашою допомогою, дитина відчуває себе чарівником. І якщо у вашому «пісочному королівстві» все спокійно, можете бути впевнені, що в душі дитини також спокійно і гармонійно.

Ігрова терапія

Ігрова терапія стає все більш поширеною практикою в роботі з дітьми. Це пов'язано з тим, що вона відображає страхи, ревності до молодших братів і сестер, почуття незахищеності та невпевненості. Спостерігаючи за грою, дорослі можуть визначити, які труднощі або невисловлені скарги відчуває дитина. В даний час ігрова терапія класифікується наступним чином:

1. Егоаналітична терапія (в якій терапевт представляє дитині різні інтерпретації під час гри, щоб вона усвідомила і прийняла емоційні конфлікти, які були придушені або заперечувалися).
2. Терапія на основі теорії соціального навчання (терапевт зосереджується на тому, щоб дитина навчилася грати з іншими, а не на достовірності змісту гри дитини).
3. Недирективна ігрова терапія (у більшості випадків терапевт є пасивним і використовує рефлексивні судження, щоб допомогти дитині висловити особисті конфлікти та знайти рішення). Детальніше про цей метод див. у книзі Г. Л. Ландрета «Ігрова терапія: мистецтво взаємин»).

Фототерапія.

Фототерапія - це психотерапевтична методика, яка використовує фотографію для психологічної корекції через творче самовираження.

Процес фототерапії включає власне фотографування, а також творче оцінювання та опис фотографій, зроблених іншими. Ключовим моментом тут є захоплення процесом і генерування позитивних емоцій. Фототерапія найчастіше включається в комплексне лікування пацієнтів, але може використовуватися і як самостійна методика.

Кольоротерапія.

Кольоротерапія - це метод регуляції психоемоційного стану дитини за допомогою певних кольорів. Це спеціальна методика, заснована на впливі кольорових фотонів різної довжини хвилі на мозок дитини. Завдяки цій простій техніці та впливу певних кольорів на дітей можна досягти важливих результатів у лікуванні апатії, дратівливості та гіперактивності, а також контролювати емоції дитини, навіть якщо почалася дитяча агресія. Включення елементів кольоротерапії в роботу з дітьми може покращити їхній психологічний стан (страх, інертність, замкнутість, перезбудження) та допомогти відновити фізичний стан після хвороби. Завдяки кольоровому баченню значно розширюється особистісна сфера, значно підвищується художня насолода та значно збагачується світогляд [19,25,26,27,31].

Таким чином, арт-терапія є одним з методів роботи, який використовує силу мистецтва для досягнення позитивних змін в інтелектуальному, соціальному, емоційному та особистісному розвитку дитини. Творчий характер занять допомагає дітям відкривати в собі щось нове, краще розуміти себе і розвивати стосунки з іншими людьми та навколишнім середовищем. Арт-терапія з використанням творчого самовираження - це зцілення, а не лікування. Її метою є не усунення конкретних симптомів чи станів, а розвиток стосунків дитини з собою та світом [31].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Загальний недорозвиток мовлення – це складне мовленнєве порушення, що проявляється у недостатній чи повній несформованості всіх складових мовленнєвої діяльності (фонетико-фонематичної, лексичної, граматичної) на

імпресивному та/чи експресивному рівні, а також тих функцій та операцій, які забезпечують засвоєння мови (зокрема, мисленнєвих функцій і операцій, функцій сприймання, уваги, пам'яті та контролю різних модальностей), внаслідок дії шкідливих екзогенних і/чи ендогенних факторів на різних етапах розвитку (пренатальному, натальному, постнатальному). В залежності від рівня мовленнєвого розвитку дошкільників формується система компенсаційної роботи, спрямована на формування всіх компонентів мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення.

Розвиток мовлення дітей є одним із головних чинників становлення особистості в дошкільному віці. Ступінь розвитку цієї психічної сфери визначає стан сформованості у дитини пізнавальних і соціальних мотивів, потреб, інтересів, знань, умінь, навичок та інших психічних якостей, що становлять основу культури особистості.

Найважливішим у дошкільному віці є розвиток зв'язного мовлення. Це пов'язано з тим, що для успішного розвитку особистості та соціалізації дитині необхідно спілкуватися з тими, хто її оточує. Формування мовленнєвих навичок займає центральне місце у всій системі роботи з розвитку особистості дітей дошкільного віку. Навчання зв'язного мовлення є одночасно і метою, і засобом практичного оволодіння мовою. Воно також позитивно впливає на формування таких важливих особистісних якостей, як комунікабельність, доброзичливість, ініціативність, творчість і компетентність. За допомогою зв'язного мовлення діти вчаться чітко і ясно мислити, легко налагоджувати контакт з оточуючими, ініціювати власні думки і брати участь в різних видах дитячої творчості.

Серед сучасних можливостей подальшого вдосконалення реабілітаційних методик все більшої уваги набуває арттерапія. Арттерапія сьогодні є інноваційним методом, що сприяє творчому розкриттю здібностей та внутрішніх потенціалів людини, мобілізації внутрішніх механізмів саморегуляції та зцілення.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ.

2.1. Зміст та організація експериментального дослідження.

Основною метою констатувального етапу дослідження було створення обґрунтованої методики вивчення стану сформованості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Основною вимогою в роботі з дітьми дошкільного віку є ретельний підбір діагностичного матеріалу відповідно до їх вікових особливостей.

Для експериментальної методики обстеження мовлення у дітей із ЗНМ засобами арттерапії за основу ми використали наукові праці та розробки З. Ленів, І. Марченко, Н. Горошко [10; 16; 26; 33].

Метою констатувального етапу експерименту було виявлення та порівняння рівнів сформованості зв'язного мовлення у старших дошкільників із ЗНМ і з нормотиповим розвитком. Обстеженню підлягали рівні сформованості імпресивного (обсяг і якість пасивного словника, розуміння інструкцій, виражених фразою) та експресивного (сформованість фонетико-фонематичних процесів, лексико-граматичної будови мовлення, комунікативних навичок у різних формах зв'язного мовлення з його просодичним оформленням) мовлення, а також психоемоційних станів, що здійснюють значний вплив на формування зв'язного мовлення дітей.

Відповідно до мети констатувального етапу дослідження було визначено наступні завдання:

- ✓ проаналізувати сучасні практики вивчення стану сформованості зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ;
- ✓ здійснити аналіз медико-педагогічної документації, анамнестичних даних;
- ✓ організувати та провести бесіди із вчителями-логопедами, вихователями та батьками з метою дослідження впливу психоемоційних станів на формування та продукування мовленнєвих висловлювань у дітей із ЗНМ;

✓ виявити рівні сформованості зв'язного мовлення за критеріями та показниками за оригінальною діагностичною методикою з використанням засобів арттерапії.

На констатувальному етапі дослідження брало участь 30 дітей із загальним недорозвитком мовлення III рівня шостого року життя, які були вихованцями Клеванського закладу дошкільної освіти №1 (ясла-садок), Клеванського закладу дошкільної освіти №2 (ясла-садок), спеціальної школи №2 Клеванської селищної ради, Зорянського закладу дошкільної освіти (ясла-садок) Зорянської сільської ради Рівненського району Рівненської області та 30 дітей старшої групи з нормотиповим розвитком Клеванського закладу дошкільної освіти №1 (ясла-садок).

Критерії стану сформованості зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ визначено за наступними показниками складових компонентів мовленнєвої діяльності (див. табл. 2.1):

✓ імпресивне та експресивне мовлення (фонетико-фонематичні процеси, лексико-граматична будова, комунікативні навички у різних формах зв'язного мовлення з його просодичним оформленням);

✓ психоемоційні стани [26].

Таблиця 2.1.

Критерії стану сформованості зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Показники сформованості імпресивного мовлення	Показники сформованості експресивного мовлення	Показники сформованості загального психоемоційного стану
- достатній обсяг і якість пасивного словника (розуміння далеких за звучанням і значенням назв предметів, розуміння	1. Фонетико-фонематичні процеси: - достатній розвиток артикуляційної моторики; - правильна звуковимова; - сформованість фонематичного сприймання й елементів фонематичного	- достатній психомоторний розвиток; - міміка та жести, гнозо-прак西斯; - сформованість

близьких за звучанням слів, розуміння близьких за значенням дій); - розуміння інструкцій, виражених фразою; - розуміння простих речень; - розуміння складних логіко-граматичних конструкцій; - відсутність імпресивного аграматизму.	аналізу та уявлення, здатність до фонематичного синтезу; - сформованість звукоскладової структури слів. 2. Лексико-граматична будова мовлення: - достатній кількісний та якісний словниковий запас; - розуміння семантики слів та правильне вживання їх у контексті речення; - вживання слів у правильній граматичній формі (морфологічна правильність, володіння словозміною та словотворенням); - наявність складних речень у мовленні. 3. Сформованість комунікативних навичок у різних формах зв'язного мовлення (діалогічного, монологічного) з його просодичним оформленням: - достатній розвиток культури мовленнєвої поведінки, ініціативність у спілкуванні; - вміння будувати діалог, підтримувати розмову, спілкуватися на різні теми; - вміння описувати предмети, малюнки, діяльність, свої відчуття та емоції, складати розповіді творчого характеру; - правильне мовленнєве дихання; - інтонаційна насиченість і виразність зв'язного мовлення (мелодико-темпо-ритмічне оформлення, логічні наголоси, сила звучання, модульованість голосу, тембр тощо).	сенсорики, вищих психічних функцій, симультанно-сукцесивних синтезів, - емоційно-вольова регуляція поведінки.

Усі ці показники відображають якісні характеристики окремих

компонентів мовленнєвої діяльності. Інтегровані показники стану сформованості зв'язного мовлення та його окремих компонентів у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ необхідно об'єднати в певну систему, на основі якої дослідити мовлення дітей з порушеннями мовленнєвої та комунікативної компетентності та сформулювати загальну думку про кількісні зміни у формуванні та особистісному розвитку. Такі показники та критерії дають змогу валідизувати сформованість зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ [26].

Залежно від того, як виконується завдання та оцінюється за визначеними критеріями та показниками, стан сформованості зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ розподіляється на чотири рівні

- *Високий рівень* - відповідне віку зв'язне мовлення, яким дитина користується самостійно, активно і творчо виконує всі завдання, сформованість експресивно-виражальних компонентів (фонологіко-фонематичні процеси, лексика, граматики, зв'язне мовлення, просодія) та висока емоційна лабільність;

- *Достатній рівень* - відповідне віку зв'язне мовлення, дитина впевнена у поведінці, здатна приймати допомогу дорослого, здатна виконувати всі або більшість завдань, здатна описувати хід виконання завдань, здатна взаємодіяти, компоненти мовленнєвої системи дещо недорозвинені, але сформовані, емоційно стабільна;

- *Середній рівень* – дитина не може продукувати достатньо відповідне віку зв'язне мовлення, має мовленнєвий досвід, але не завжди використовує його в практичній діяльності або нових ситуаціях, не завжди приймає і використовує допомогу, часто працює за конкретною інструкцією, компоненти мовленнєвої системи недостатньо сформовані, часто емоційно нестабільна;

- *Низький рівень* – у дитини відсутній досвід практичної мовленнєвої діяльності, іноді відмовляється від виконання завдань, не приймає і не використовує допомогу, часто не виконує завдання за конкретною інструкцією або допомогою, компоненти мовленнєвої системи не сформовані, емоційно нестабільна [22; 26; 32].

Таким чином, формування зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ - це не тільки психоемоційний стан, який впливає на формування та якість зв'язного мовлення у цієї категорії дітей, а й експресивно-виражальні вміння (що включають в себе фонологічні та фонографічні процеси, лексико-граматичні структури, просодичне оформлення, комунікативну компетентність у різних формах зв'язного мовлення), що передбачає певний рівень розвитку.

Обстеження імпресивного мовлення.

На формування експресивного зв'язного мовлення впливає стан сформованості імпресивного мовлення. Тому нами пропонуються завдання, що дають уявлення про наявність у пасивному словнику дитини іменників, дієслів, прикметників та сформованість розуміння дитиною зверненого до неї мовлення (див. Додаток А).

Завдання 1. Визначення обсягу та якості пасивного словника.

Критерії оцінювання першого завдання здійснювалася за вказаними раніше критеріями та показниками. Кожному рівневі відповідає певна кількість балів (таб. 2.2.1.).

Співвідношення набраних балів та рівнів сформованості компонентів мовленнєвої системи

Таб. 2.2.1.

Бали	Рівні
1	Низький
2	Середній
3	Достатній
4	Високий

Високий рівень – усі малюнки показано самостійно і правильно. Оцінюється у 4 бали.

Достатній рівень – завдання виконано за допомогою дорослого, або з незначними помилками, які виправлено самостійно. Оцінюється у 3 бали.

Середній рівень – при виконанні завдання допущено багато помилок. Оцінюється у 2 бали.

Низький рівень – завдання виконано зі значними помилками, або дитина відмовилась його виконувати. Оцінюється в 1 бал [26].

Завдання 2. Визначення розуміння інструкцій, виражених фразою.

Критерії оцінювання:

Високий рівень – усі малюнки показано самостійно та правильно. Оцінюється у 4 бали.

Достатній рівень – завдання виконано за допомогою дорослого, або з незначними помилками, які виправлено самостійно. Оцінюється у 3 бали.

Середній рівень – при виконанні завдання допущено багато помилок. Оцінюється у 2 бали.

Низький рівень – завдання виконано із значними помилками, або дитина відмовилась його виконувати. Оцінюється в 1 бал.

Завдання 3. Графічне зображення почутих речень «Малювання листа від Пізнайка» (З.Ленів)

Критерії оцінювання:

Високий рівень – кожне речення дитина відтворила на малюнку точно та правильно відповідно до змісту. Малюнок чіткий, яскравий та охайний. Оцінюється у 4 бали.

Достатній рівень – зміст речень на малюнку відтворено з незначними неточностями, що стосуються форми чи розміру предметів. Оцінюється у 3 бали.

Середній рівень – більша половина речень відтворена на малюнку не правильно, або предмети намальовані не у відповідному розташуванні один до одного. Оцінюється у 2 бали.

Низький рівень – завдання виконано із значними помилками, малюнок нечіткий, або дитина відмовилась аалювати. Оцінюється в 1 бал [26].

Обстеження експресивного мовлення:

1. Обстеження фонетико-фонематичних процесів.

Завдання 1.1. Визначення сформованості у дитини фонематичного

сприймання («Тест фонематичного слуху» (за Ю. Гільбухом)).

Критерії оцінювання:

Високий рівень – в усіх завданнях з першого пред'явлення дитина вчасно вдарила долонею по столу, правильно назвала «зайве» слово та пояснила свою відповідь. Оцінюється у 4 бали.

Достатній рівень – дитина помітила «зайве» слово при звичайному темпі, але відразу не вдарила долонею по столу – «зайве» слово назвала лише після прослуховування всього ряду. Оцінюється у 3 бали.

Середній рівень – дитина помітила «зайве» слово тільки при повторенні ряду в уповільненому темпі. Оцінюється у 2 бали.

Низький рівень – у жодному завданні дитина не змогла правильно помітити «зайве» слово, незважаючи на повторне, уповільнене пред'явлення словесного ряду. Оцінюється в 1 бал.

Завдання 1. 2. Визначення сформованості у дитини фонематичного аналізу.

Критерії оцінювання:

Високий рівень – в усіх словах дитина чує наявність звуку, підбирає правильно картинки до кожного звуку. Оцінюється у 4 бали.

Достатній рівень – дитина припускається помилок, але сама їх виправляє. Оцінюється у 3 бали.

Середній рівень – дитина завдання виконує за допомогою дорослого, часто допускає помилки. Оцінюється у 2 бали.

Низький рівень – дитина не розуміє суті завдання, виконує не правильно, не відбирає відповідних картинок. Оцінюється в 1 бал [26].

Завдання 1.3. Дослідження сформованості звукоскладової будови слів.

Критерії оцінювання:

Високий рівень – чітко і правильне відтворення усіх слів. Звуковимова у нормі. Оцінюється у 4 бали.

Достатній рівень – поскладове напружене або уповільнене відтворення слів, але без порушення звукоскладової структури. Оцінюється у 3 бали.

Середній рівень – порушення звукоскладової структури при вимові більшої половини слів (заміна, спотворення, пропуски, перестановки звуків і складів), затинання. Оцінюється у 2 бали.

Низький рівень – грубі порушення звукоскладової структури слова (контамінації, персеверації, елізії, антиципації, уподібнення складів), затинки, що роблять неможливим відтворення слова. Оцінюється в 1 бал.

Обстеження лексико-граматичної будови мовлення.

Завдання 1. Визначення сформованості у дитини розуміння значень слів. («Тест 10 слів» (за О. Лурія)).

Критерії оцінювання:

Високий рівень – дитина дає визначення усіх слів з точним розумінням семантичного значення, дотримуючись правил відмінювання, узгодження, керування, що наближається до наукового (тобто таке, в якому є вказівка на рід та окремі видові ознаки). Оцінюється у 4 бали.

Достатній рівень – дитина словесно, граматично правильно описує предмети, використовує поширені речення, наприклад, «велосипед: на ньому катаються, у нього є два колеса, а буває й більше – два великих і одне маленьке». Оцінюється у 3 бали.

Середній рівень – розуміє значення слова, але своє розуміння може виразити тільки одним словом-поясненням, або за допомогою малювання чи жестів. Оцінюється у 2 бали.

Низький рівень – відсутність розуміння слова. Дитина говорить, що не знає значення слова або неправильно пояснює його зміст. Оцінюється в 1 бал.

Завдання 2. Дослідження сформованості у дітей словотворення: «Який? Яка? Яке? Які?».

Критерії оцінювання:

Високий рівень – дитина самостійно підбирає до кожного слова по 4-5 прикметників, правильно узгоджує їх з іменниками. Оцінюється у 4 бали.

Достатній рівень – дитина підбирає до кожного слова по 3-4 прикметники, деколи користується допомогою дорослого. Оцінюється у 3 бали.

Середній рівень – дитина підбирає 1-2 слова-ознаки тільки з опорою на наочність, часто помиляється, або описує тільки за одною ознакою, трапляються аграматизми. Оцінюється у 2 бали.

Низький рівень – підбирає дуже мало прикметників, або взагалі не розуміє суті завдання. Оцінюється в 1 бал.

Завдання 3. Дослідження сформованості у дітей використання антонімів: «Скажи навпаки».

Критерії оцінювання:

Високий рівень – дитина самостійно та правильно підбирає слова з протилежним значенням. Оцінюється у 4 бали.

Достатній рівень – дитина підбирає слова-антоніми. Помиляючись – сама себе виправляє. Оцінюється у 3 бали.

Середній рівень – дитина самостійно антоніми не підбирає, а тільки за допомогою експериментатора. Оцінюється у 2 бали.

Низький рівень – підбирає дуже мало слів з протилежним значенням, у більшості випадків не правильно, або взагалі не розуміє суті завдання. Оцінюється в 1 бал [37].

Обстеження комунікативних навичок у різних формах зв'язного мовлення з його просодичним оформленням.

Завдання 1. Обстеження діалогічного мовлення.

Критерії оцінювання:

Високий рівень – дитина відразу ж помічає нісенітницю, вступає в діалог, аргументовано доказує чому так не може бути. Оцінюється у 4 бали.

Достатній рівень – дитина помічає нісенітницю, розповідає спочатку що намальовано на малюнку, а потім – чому такого не може бути у формі діалогу. Оцінюється у 3 бали.

Середній рівень – дитина помічає нісенітницю, але може пояснити чому так не буває тільки за допомогою експериментатора, діалогічне мовлення недостатньо сформоване. Оцінюється у 2 бали.

Низький рівень – дитина не вступає в діалог, не може пояснити чому так не

буває в житті за навідними питаннями, або взагалі не розуміє суті завдання. Оцінюється в 1 бал [35].

Завдання 2. Обстеження діалогового мовлення та комунікативних навичок («Придумай казку»).

Критерії оцінювання:

Високий рівень – дитина відразу ж називає героїв казки та зайвий персонаж, із ініціативою придумує нову казку, спілкується з експериментатором, формує яскраві уявні образи, моделює діалоги між героями, логічно пов'язує події в контексті розповіді. Встановлює причинно-наслідкові зв'язки, розкриває думку послідовно, сюжет казки цікавий, мовлення насичене епітетами, порівняннями, метафорами, інтонаційно забарвлене, голос гучний, тембрований. Оцінюється у 4 бали.

Достатній рівень – дитина називає зайвий персонаж, проявляє емоційну зацікавленість до пропозиції придумати свою казку, розвиває нову сюжетну лінію, але розповідь характеризується наявністю простих, однотипних речень, не достатньо забарвлене інтонаційно. Оцінюється у 3 бали.

Середній рівень – дитина визначає зайвий персонаж за допомогою експериментатора, придумує сюжет нової казки, але події казки розвиваються відокремлено: або Лисиця взаємодіє з Вовком, або тільки Журавель. Бідний словниковий запас, фраза аграматична. Мовлення монотонне, слабо модульоване з порушеним темпом і ритмом. Оцінюється у 2 бали.

Низький рівень – дитина не може назвати зайвий персонаж і не знає з якої казки герої, тільки перелічує назви звірів яких бачить на малюнку. Не придумує казки навіть за навідними запитаннями експериментатора, або відмовляється виконувати завдання. Оцінюється в 1 бал [33].

Завдання 3. Обстеження монологічного мовлення та просодики «Якою стане Калячка-Малячка» (З. Ленів)

Критерії оцінювання:

Високий рівень – дитина проявляє емоційну зацікавленість до пропозиції продовжити казку, формує яскраві уявні образи та логічно пов'язує в контексті

розповіді. Мовлення інтонаційно забарвлене, голос гучний, тембрований. Встановлює причинно-наслідкові зв'язки, розкриває думку послідовно, може моделювати казку поєднуючи її з героями інших казок. Ліпить абстрактного персонажа, придумує йому назву, вправно маніпулює ним, драматизує. Оцінюється у 4 бали.

Достатній рівень – дитина проявляє позитивне відношення до поставленого завдання, після прослуховування початку казки фантазує, придумує продовження логічно та по суті, але опис подій казки характеризується вузькістю та стандартністю, просодичне оформлення зв'язного висловлювання майже не порушене, ліпить охоче, досить вправно, як правило образ подібний до якогось знайомого звірятка чи предмета. Оцінюється у 3 бали.

Середній рівень – дитина зацікавлюється завданням, але коли поступає пропозиція продовжити сюжет казки, не може сформулювати свій задум вербально (будує 2-3, часто аграматичні фрази, не поєднані логічно), ніяковіє, просодичний бік мовлення порушений (голос тихий, слабо модульований, інтонаційно не забарвлений, трапляються затинки емоційного характеру), мовленнєве дихання порушене; ліпить неохоче якусь фігуру, або просто розминає в руках пластилін. Дрібна моторика не розвинута. Оцінюється у 2 бали.

Низький рівень – дитина слухає казку, але не проявляє ініціативи виліпити персонаж, навіть за навідними запитаннями не може продовжити казку, відсутній процес створення уявних образів, монологічне мовлення не сформоване. Або відмовляється виконувати завдання. Оцінюється в 1 бал [26].

Завдання 4. Пригадування казки (А.Бреусенко-Кузнецов)

Критерії оцінювання:

Перший рівень - дитина не відчуває труднощів у спілкуванні з вчителем-логопедом, добре розуміє зміст завдання, проявляє емоційну зацікавленість до завдання. Зміст казки пригадує в логічній послідовності, встановлює причинно-наслідкові зв'язки. Пригадуючи та розповідаючи казку почуває себе вільно, впевнено.

Другий рівень - у дитини виникають труднощі логічно та послідовно правильно пригадати зміст казки. Вона потребує допомоги вчителя-логопеда, підказок, похвали. Розповідь характеризується повторами одних і тих самих слів, фраз, певною кількістю пауз, незакінченістю. Речення прості, непоширені. Завдання виконує неохоче.

Третій рівень - дитині важко пригадати казку навіть з допомогою вчителя-логопеда. Разом пригадавши відому та нескладну казку дитина називає окремі події та пригоди простими реченнями та словам [10].

Завдання 5. Вигадування закінчення подій до казки за наочним початком (І. Марченко)

Критерії оцінювання:

Перший рівень - дитина розуміє мету казки, встановлює причинно-наслідкові зв'язки, розуміє завдання «придумай». Творчо закінчує казку. Виявляє бажання і надалі продовжувати вигадувати.

Другий рівень - дитина потребує незначної допомоги вчителя-логопеда (навідні запитання). Опис подій казки характеризується простими аграматичними фразами. Розповідь не встановлює логічного завершення.

Третій рівень - дитина слухає казку та не проявляє бажання її завершувати. Не розуміє завдання «придумай» [33].

Завдання 6. Розповідь казки за картинками з послідовним розгортанням сюжету. (І. Марченко).

Критерії оцінювання:

Перший рівень - у дитини не виникло труднощів при виконанні цього завдання. Вона роздивившись картинки, правильно встановила логічну послідовність подій та склала цікаву і творчу розповідь.

Другий рівень - дитина зацікавлюється завданням, але допускає помилки при розкладанні картинок. Користується допомогою та навідними запитаннями вчителя-логопеда. Розповідь не зв'язна, проста.

Третій рівень - дитина не розкладає картинки у правильній послідовності. Не складає розповіді, лише називає окремі предмети та події [33].

Завдання 7. Придумування казки з введенням нового персонажу.

Критерії оцінювання:

Перший рівень - дитина самостійно реагує на появу нового персонажу та продовжує власну розповідь.

Другий рівень - дитина продовжує традиційну розповідь казки Ш.Перро, незважаючи на появу нового персонажу.

Третій рівень - дитина слухає казку, але не виявляє ініціативи її продовжувати [26].

Діагностика психоемоційних станів.

Завдання 1. Тест «Малювання людини».

Критерії оцінювання: Оцінка в цьому тесті виставляється не за художні якості малюнку, а за рівень повноти та логіку зображення співвідношень окремих частин людського тіла, деталей одягу, тощо. Даний тест має значну прогностичну цінність. Якщо при виконанні цього тесту дитина отримує високу оцінку – 30 балів і вище, це може бути прогнозом щодо її майбутніх успіхів у навчанні. Діагностичне значення має також місце положення малюнка на аркуші, кольори і сила натиску олівця та якість ліній, що характеризує як рівень сформованості пізнавальної сфери, так і особистості в цілому. Тому рівень загального психоемоційного стану дитини під час виконання даного завдання залежатиме від кількісних та якісних характеристик. При оцінюванні потрібно врахувати перелік вимог, яким має відповідати зображення. За відповідність кожного пункту нараховується 1 бал.

Вимоги: на малюнку є голова, ноги, руки, тулуб; висота тулуба більша ніж ширина, визначені плечі; як ноги так і руки з'єднані з тулубом у відповідних місцях; є шия, контури шийі неперервані з контурами голови; є очі, ніс, рот, намічені ніздрі, губи; показане волосся, спосіб зображення волосся складніший ніж каракулі; є одяг, показано не менше чотирьох предметів одягу; показано пальці рук, показаний суглоб руки, ноги; голова має правильні пропорції; руки і ноги теж пропорційні, показані у двох вимірах; показана п'ята; всі лінії

проведено чітко і твердо, мають акуратні з'єднання; голову окреслено без мимовільних коливань; риси обличчя симетричні, вуха розташовані правильно і мають пропорційну форму; очі показано детально, є брови, вії, спрямованість погляду; є обидві щоки і чоло [37].

*Методика обстеження зв'язного мовлення
засобами музично-образотерапії.*

Завдання 16. «Музичні картинки».

Критерії оцінювання:

Перший рівень - дитина зосереджено малює під звуки музики, змінює колір, малює обома руками, радіє кожному руху. Під час своєї розповіді ділиться почуттями, думками, фантазіями.

Другий рівень - у дитини виникають труднощі самостійно розпочати малюнок на папері під звуки музики. Дитина потребує навідних або конкретних запитань вчителя-логопеда. Розповідь характеризується повторами одних і тих самих слів. Дитина з небажанням хоче ділитися про свої думки, фантазії та почуття. Під час розповіді в основному користується простими реченнями.

Третій рівень - дитина не виявляє зацікавленості до завдання. Під час малювання та розповіді або користується потійними повторами фраз або чекає спонукаючих та конкретних запитань, на основі яких і буде своє висловлювання [34].

Завдання 17. «Вільний танець».

Критерії оцінювання:

Перший рівень - дитина прислуховується до себе під звуки музики, до свого я, вільно й спонтанно рухається, слухаючи своє тіло. Під час музичного ритму притупує ногами, вимовляє склади, слова, словосполучення.

Другий рівень - у дитини виникають труднощі самостійно розпочати рухи тіла під звуки музики. Дитина потребує навідних або конкретних запитань логопеда або його зразка.

Третій рівень - дитина не виявляє зацікавленості до завдання. Під час слухання музики дитина чекає реакції вчителя-логопеда, щоб він надав дитині допомогу чи підказку, що потрібно зробити. Дитина не бажає повторювати музично-ритмічні рухи.

Співвідношення набраних балів та рівнів сформованості загального психоемоційного стану дитини

Таб. 2.2.2.

Кількість набраних балів	Рівень загального психоемоційного стану дитини
0-5	Низький
6-11	Середній
12-21	Достатній
22-30	Високий

Таким чином, експериментальна методика діагностики відрізняється від існуючих діагностичних методик тим, що базується, зокрема, на використанні арттерапевтичних прийомів для визначення рівня розвитку всіх компонентів мовленнєвої діяльності, що дає змогу отримати більш широкую картину стану розвитку зв'язного мовлення у дітей. Наступним етапом дослідження було використання цієї діагностичної методики для визначення сформованості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

2.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження.

Наступним етапом констатувального експерименту було вивчення стану сформованості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком за авторською діагностичною методикою з використанням арттерапії. При цьому ми користувалися наступними критеріями:

Високий рівень. Дитина розуміє завдання з першого пред'явлення і має

достатній досвід для самостійного і правильного його розв'язання. Кількість та якість пасивного словника висока. Дитина може правильно вказати на відповідні картинки без необхідності довго думати. Розуміє всі інструкції, виражені фразами. Може точно зобразити складні логічні та граматичні структури на малюнках. Сформовані елементи фонематичного сприйняття, слухової уваги, слухового контролю, фонематичного аналізу та репрезентації. Може правильно визначати помилки та репрезентувати їх у словах. Може правильно визначити наявність звука в слові. Самостійно і правильно підбирає картинку із зображенням предмета, назва якого містить заданий звук. Може повторювати слова зі складною звуковою структурою за експериментатором. Розуміє та інтерпретує значення низки слів для побудови граматично правильних фраз. Може добирати синоніми та антоніми, узгоджувати іменники з прикметниками та дієсловами, знає принципи словотвору за допомогою афіксів, може будувати словосполучення та речення різної складності та змісту. Діти швидко усвідомлюють нісенітницю і доводять, чому так не буває. Називають зайвих персонажів, проявляють ініціативу у створенні нових казок, створюють яскраві уявні образи, моделюють діалоги між персонажами та логічно пов'язують події в контексті сюжету. Дитина розуміє розповідь і може продовжити її логічно та зв'язно. Мовлення багате на інтонації, гучне, тональне, швидке та ритмічне. Дошкільник охоче бере участь у діалозі, емоційно спілкується з експериментатором та однолітками, використовує вербальні та невербальні засоби комунікації для пояснення та розповіді. З цікавістю виконує завдання, творчо підходить до виконання творчих завдань. Малюнки чіткі, яскраві та добре організовані. Загальний психічний та емоційний стан в нормі. Реакції адекватні, поведінка стабільна.

Достатній рівень. Дитина розуміє завдання і має необхідний досвід для його самостійного і правильного виконання. Пасивний словниковий запас адекватний. Дитина розуміє перспективне значення, призначення і звуковий зміст назв предметів, ознак і дій. Правильно розуміє інструкції, виражені фразами, і може вказати на відповідну картинку, як подумки, так і з допомогою

експериментатора. Має значні труднощі з розумінням складних логічних і граматичних конструкцій та творчої розповіді. Часто не може вчасно виявити помилки в серії почутих слів, і тільки після того, як почує всю серію слів, чує відмінності між словами. Рідко помиляється в оцінці наявності або відсутності звуків у слові. Дитина співвідносить звуки і пред'явлені картинки, але допускає помилки і самостійно їх виправляє. Дитина може правильно вимовляти складні слова, але з труднощами або повільно. Розуміє слова і правильно їх пояснює, але допускає незначні граматичні помилки. Підбирає синоніми та антоніми, до кожного слова добирає 2-3 прикметники, але має неграматичні фрази, які дитина виправляє самостійно. Дитина помічає нісенітниці і спочатку пояснює, що зображено на картинці, а потім, чому цього не зображено. Дитина виявляє емоційний інтерес до пропозиції назвати зайвих персонажів і придумати власну казку, придумує нову історію, але розповідь характеризується простими, одноманітними реченнями і недостатньою інтонацією. Уважно слухає, продовжує розповідь і придумує наступну подію логічно і по суті, але розповідь стандартизована, з порушеннями граматики та римування. Спілкується та взаємодіє з експериментатором та дітьми. Моделювання людської фігури досить вправне. Творчі роботи дещо фрагментарні, без достатньої кількості елементів у малюнку фігури, з використанням трьох-чотирьох кольорів. Емоційна та спонтанна регуляція і працездатність в нормі.

Середній рівень. Дитина слухає, але спочатку не повністю розуміє завдання. Найчастіше потребує допомоги експериментатора у вигляді словесних зразків на аналогічні теми. Пасивний словник дитини недостатньо сформований, виникають труднощі, особливо при визначенні розуміння схожих за звучанням слів та складних логіко-граматичних конструкцій. Вони показують лише половину завдань і не відтворюють їх творчо. Наявне неадекватне сприйняття та аналіз фонем: розпізнає помилки в словах, коли багато слів вимовляються повторно і повільно. Має місце недостатня сформованість фонематичного слуху: вибирає лише 1-2 картинки із зображенням того, що містить певний звук. Неправильно вимовляє більше

половини складних слів, пропускаючи або додаючи звуки чи склади. Не може зрозуміти і пояснити значення слів, часто використовує малюнки, щоб показати або відтворити їх. Більшість слів тлумачить за навідними запитаннями експериментатора, називаючи ознаки предмета чи поняття. Дитина підбирає 1-2 прикметники та синоніми, які є характерно стандартизованими та одноманітними. Абстрактні поняття, такі як «слово» або «музика», викликають великі труднощі у підборі ознак до слів. Підбір антонімів здійснюється з допомогою, і в більшості випадків те саме слово вживається із запереченням, наприклад: «не полетіла». Діти розуміють безглуздість цього, але пояснити, чому так не відбувається, можуть лише за допомогою експериментатора. Дитина з допомогою експериментатора визначає зайвих персонажів і придумує новий сюжет казки, але події казки розгортаються окремо. Продовження казки складається з 2-3 простих речень і не має логічного завершення. Порушена просодика: при емоційному напруженні або труднощах виникає спазматичне заїкання, мовленнєве дихання переривчасте, голос тихий, зникаючий, погано модульований і монотонний. Дитина неохоче спілкується, її мова погано пов'язана з контекстом, їй важко пояснити або розповісти, вона не здатна спілкуватися з однолітками або дорослими без сторонньої допомоги. Порушена координація рухів, малюнки примітивні та використовують лише два-три кольори. Погані знання та розуміння навколишнього середовища. Творча робота без ентузіазму та інтересу. Дошкільник емоційно нестабільний, легко відволікається і швидко втомлюється. Поведінка порушена за гіперактивним або гіпоактивним типом. Часті використовує багато непотрібних рухів.

Низький рівень. Дитина не розуміє суті завдання і не користується словесною пояснювальною допомогою. Недостатня сформованість пасивного словника, менше половини слів позначають назви предметів, символів і дій. Складні логічні та граматичні конструкції не розуміє, речення будує хаотично та неправильно. Інструкції, виражені фразами, не відтворюються на малюнках. Фонологічні процеси не сформовані: не помічає сторонніх «зайвих» слів, не може судити про наявність звуків у словах, не підбирає картинки із заданими

звуками. Повторює складні слова зі значними помилками та заїканням. Не може пояснити або вказати значення слова без допомоги експериментатора. Не може пояснити абстрактні поняття, такі як: «друг», «ділитися» тощо. Деякі слова трактуються неправильно. Фрази граматично неправильні. Виділяє лише одну ознаку об'єкта, як правило, одну характеристику (наприклад, колір або розмір), посилаючись на малюнок. Не використовує антоніми. Бракує знань про словотвір і словозміну. Не може пояснити, чому цього не відбувається, або взагалі не розуміє суті завдання. Не може назвати зайвих персонажів, не знає, з якої казки герої, називає лише тварин на малюнку. Дітям не цікаво слухати казку, вони не можуть її закінчити і обмежуються короткими фразами у відповідь на запитання експериментатора. Мовлення таких дітей ситуативне і бідне, їм важко пояснювати і розповідати, вони відчують труднощі в спілкуванні з однолітками і дорослими. Просодія сильно порушена через інтервокальне заїкання. Не проявляє ініціативи у формуванні характеру. Може відмовлятися від виконання завдань. Творчі роботи незграбні, малюнки людей не відповідають віку (складаються з трьох-п'яти елементів). Емоційно вразлива, легко втомлюється, замкнута, гіперактивна або неврівноважена. Проблеми з розумовими процесами. Недостатній обсяг сенсорних знань. Спостерігаються патологічні синдроми, антропофобія, астенія, агресія, млявість, імпульсивність і тривожність.

Констатувальним експериментом було охоплено 30 дітей із загальним недорозвитком мовлення III рівня шостого року життя, які були вихованцями Клеванського закладу дошкільної освіти №1 (ясла-садок), Клеванського закладу дошкільної освіти №2 (ясла-садок), спеціальної школи №2 Клеванської селищної ради, Зорянського закладу дошкільної освіти (ясла-садок) Зорянської сільської ради Рівненського району Рівненської області та 30 дітей старшої групи з нормотиповим розвитком Клеванського закладу дошкільної освіти №1 (ясла-садок).

1. Рівні сформованості імпресивного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ і у дітей із нормотиповим розвитком.

Високий рівень розвитку експресивного мовлення: дитина має достатній досвід, щоб зрозуміти завдання з першого пред'явлення та самостійно і правильно його вирішити. Висока кількість та якість пасивного словника. Правильно вказує на відповідні картинки без тривалих роздумів. Правильно визначає назви предметів, далеких за звучанням і значенням, предметів, близьких за звучанням і значенням, предметів, далеких і близьких за значенням і звучанням, символів і дій. Розуміє всі інструкції, виражені фразами, складні логічні та граматичні структури і точно відтворює їх на малюнках.

Жодна дитина із ЗНМ в експерименті не мала високого рівня розвитку експресивного мовлення. Високий рівень сформованості імпресивного мовлення спостерігався у 92,23% дітей із нормотиповим розвитком, коефіцієнт розвитку імпресивного мовлення коливався від 0,9 до 0,93.

Достатній рівень: дитина достатньо досвідчена, щоб зрозуміти завдання та самостійно і правильно його виконати. Сформований пасивний словник, дитина розуміє перспективне значення і звукові назви предметів, символів і дій. Зрідка припускається помилок і здатна їх виправляти. Правильно розуміє інструкцію, виражену фразами, і вказує на відповідну картинку, або подумки, або з допомогою експериментатора. Має незначні труднощі в розумінні складних логіко-граматичних конструкцій і творчої розповіді.

Серед обстежених дітей із ЗНМ 20,36% відповідають достатньому рівню сформованості імпресивного мовлення, коефіцієнт розвитку імпресивного мовлення коливається від 0,6 до 0,89. Серед дітей із нормотиповим розвитком достатній рівень сформованості імпресивного мовлення виявлено у 5,77%, коефіцієнт розвитку імпресивного мовлення коливається в межах 0,81-0,87.

На середньому рівні: недостатня сформованість пасивного словника, особливі труднощі у визначенні розуміння близьких за звучанням слів та складних логіко-граматичних конструкцій. Демонструє виконання лише половини завдання і не може його творчо відтворити. Добре слухає, але не повністю розуміє завдання за один раз.

Серед обстежених дітей із ЗНМ 21,43% відповідають середньому рівню

розвитку імпресивного мовлення, коефіцієнт розвитку імпресивного мовлення коливається від 0,34 до 0,57. У дітей із нормотиповим розвитком середнього рівня розвитку експресивного мовлення не виявлено.

Низький рівень: недостатня сформованість пасивного словника, менше половини словника складають назви предметів, символів та дій. Нездатність розуміти складні логічні та граматичні конструкції, плутані та неправильні висловлювання. Інструкції, виражені фразами, дитина неправильно відтворює на малюнках. Часто не розуміє суті завдання і не користується словесним прикладом.

З обстежених дітей із ЗНМ 46,15% мали цей рівень розвитку експресивного мовлення, коефіцієнт розвитку експресивного мовлення коливався від 0,25 до 0,29. Нижчих рівнів сформованості експресивного мовлення у дітей із нормотиповим розвитком не виявлено.

Представлено результати дослідження рівня розвитку експресивного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та дітей із нормотиповим розвитком у гістограмі на рис. 2.1.

Рис. 2.1.

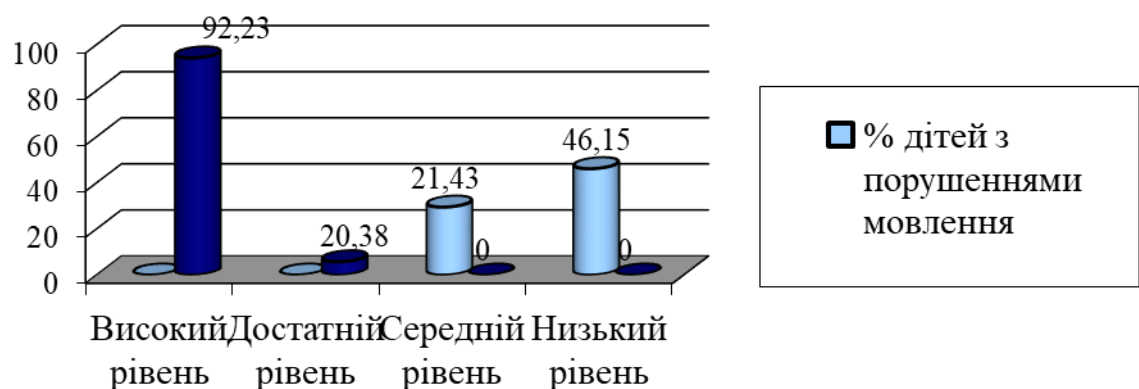

Рис. 2.1. Рівні сформованості імпресивного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та дітей із нормотиповим розвитком (у %).

2. Рівні сформованості фонетико-фонематичних процесів у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та дітей із нормотиповим розвитком.

Високий рівень: всі звуки рідної мови вимовляються правильно.

Сформовані елементи та уявлення фонематичного сприйняття, слухової уваги, слухового контролю та фонематичного аналізу. Правильно визначає наявність звуків у словах. Самостійно і правильно добирає картинку із зображенням предмета, назва якого містить заданий звук. Правильно повторює за експериментатором слова зі складною звуковою структурою.

Жоден з дітей із ЗНМ та дошкільників із нормотиповим розвитком, які брали участь в експерименті, не мав високого рівня сформованості фонологічних та фонематичних процесів.

Достатній рівень: дитина правильно вимовляє майже всі звуки рідної мови, неправильно вимовляє один-два звуки. Достатньо розвинений фонематичний слух, здатна розрізняти на слух усі звуки рідної мови. Не завжди може вчасно знайти помилки в серії почутих слів, і може почути відмінності між словами лише після того, як почує всю серію. Рідко допускає помилки при оцінці наявності або відсутності звуків у слові. Дитина співвідносить звуки та пред'явлені картинки, але допускає помилки, відтворює складні слова точно, але з труднощами або повільно.

11,26% дітей дошкільного віку із ЗНМ мали достатній рівень сформованості звуковимови та фонологічних процесів, 89,15% дітей із нормотиповим розвитком, з коефіцієнтом розвитку 0,64-0,84.

Середній рівень: у дітей наявна правильна вимова більшості звуків рідної мови, але спотворена або нечітка вимова різних груп звуків. Недостатній рівень фонематичного сприйняття та аналізу: лише при повільному та багаторазовому повторенні багатьох слів починають усвідомлювати помилки у словах. Погано сформований фонематичний слух: можуть вибрати лише 1-2 картинки із зображенням певного звука. Неправильно вимовляють більше половини складних слів, пропускаючи або додаючи звуки чи склади.

Серед дітей із ЗНМ 35,78% відповідали середньому рівню розвитку фонологічних та фонематичних процесів, з коефіцієнтом розвитку від 0,37 до 0,56. Серед дітей із нормотиповим розвитком 12,15% відповідали середньому

рівню фонологічних та фонематичних процесів, з коефіцієнтами в діапазоні 0,45-0,59.

Низький рівень: характерна неправильна вимова більшості звуків рідної мови, шиплячі, свистячі та сонорні звуки спотворюються або замінюються іншими звуками: не помічають «зайвих» слів, не можуть судити про наявність звуків у слові, не підбирають картинки із заданими звуками. Вони також повторюють складні слова, роблячи серйозні помилки (наприклад, спотворюючи, перекручуючи, пропускаючи склади і звуки).

З досліджуваних дітей із ЗНМ 52,56% мали ці рівні фонологічних та фонематичних процесів, коефіцієнт розвитку в діапазоні 0,25-0,28. У дітей із нормотиповим розвитком нижчих рівнів сформованості фонологічних та фонематичних процесів не виявлено.

Результати дослідження сформованості фонологічних та фонематичних процесів у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями та із нормотиповим розвитком представлено у гістограмі на рис. 2.2.

Рис. 2.2.

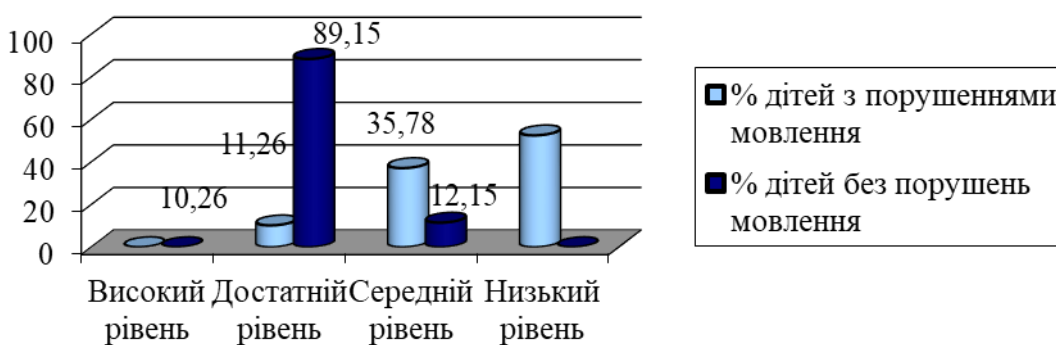

Рис. 2.2. Порівняння сформованості рівнів фонетико-фонематичних процесів у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та дітей із нормотиповим розвитком.

3. Рівні сформованості лексико-граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та дітей із нормотиповим розвитком.

Високий рівень: дитина може правильно розуміти значення різних слів і будувати граматично правильні речення, може будувати прості поширені

речення з однорідними членами і в правильному порядку слів. Вона вміє добирати синоніми та антоніми, узгоджувати іменники з прикметниками та дієсловами, утворювати слова за допомогою афіксів, може будувати словосполучення та речення різної складності та змісту.

Жодна дитина із ЗНМ в експерименті не мала високого рівня розвитку лексико-граматичного ладу мовлення, у групі дітей із нормотиповим розвитком таких дітей було 21,15%, коефіцієнт розвитку коливався від 0,92 до 0,97.

Достатній рівень: діти розуміють і можуть правильно пояснити всі слова, з невеликою кількістю граматичних помилок (2-4). Підбирають синоніми та антоніми, до кожного слова додають 2-3 прикметники, але деякі фрази мають граматичні помилки, які дитина виправляє самостійно. Дотримуються нормативних показників у вживанні суфіксів, префіксів та інших граматичних форм, але можуть допускати невеликі помилки при виконанні завдань. Порядок слів у реченнях правильний.

Серед дітей із ЗНМ цього рівня досягли 8,97%, з коефіцієнтами від 0,64 до 0,79. Серед дітей із нормотиповим розвитком цього рівня досягли 78,85%, з коефіцієнтами лексичної та граматичної правильності в межах 0,67-0,83.

Середній рівень: у більшості випадків діти потребують допомоги з аналогічним матеріалом у вигляді мовних моделей. Під час виконання завдання дитина допускає багато помилок, які може виправити лише за допомогою дорослого. Не у всіх випадках дитина розуміє значення слів і пояснює їх за допомогою наочних зображень і репродукцій. Більшість слів інтерпретується за допомогою спрямованих запитань експериментатора, який перераховує характерні ознаки предмета або поняття. Підбираються один-два прикметники або синоніми, але вони характеризуються стандартизацією та одноманітністю. Абстрактні поняття, такі як «мова» або «музика», викликають великі труднощі у виборі словесних символів. Антоніми підбираються з допомогою, але те саме слово часто вживається з негативним значенням, наприклад, «не полетів». Невпевнене вживання граматичних форм (рід, число, відмінок, час дієслова) та недотримання нормативних показників у вживанні суфіксів, префіксів та інших

граматичних форм. Вони складають прості поширені речення з однорідними членами, але часто з порушенням правильного порядку слів.

Серед дітей із ЗНМ 29,49% відповідали середньому рівню лексико-граматичного розвитку, коефіцієнти розвитку коливалися в межах 0,34-0,57. У дітей із нормотиповим розвитком середнього рівня лексико-граматичного розвитку мовлення не виявлено.

Низький рівень: зафіксовані часті помилки під час виконання завдання, нездатність пояснити або вказати значення слів за допомогою експериментатора. Не може пояснити абстрактні поняття, такі як «друг», «ділити». Деякі слова інтерпретуються неправильно. Фрази граматично неправильні. Дитина виділяє лише одну ознаку предмета, як правило, одну ознаку (наприклад, колір або розмір), і лише за допомогою малюнка. Не використовує антоніми, не володіє знаннями про словотвір і словозміну. Неправильно вживає граматичні форми (рід, число, відмінок, час дієслова) та не дотримується нормативних показників у вживанні суфіксів, префіксів та інших граматичних форм. Дошкільники не здатні самостійно будувати прості поширені речення, що складаються з однорідних членів.

Більшість дітей із ЗНМ мають низький рівень розвитку лексико-граматичного ладу мовлення - 61,54%, з коефіцієнтом в межах 0,21-0,28. У дітей із нормотиповим розвитком низького рівня лексико-граматичного розвитку мовлення не виявлено. Представлено результати дослідження рівня сформованості словникового запасу та граматичної будови мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями та із нормотиповим розвитком у гістограмі на рис. 2.3.

Рис. 2.3.

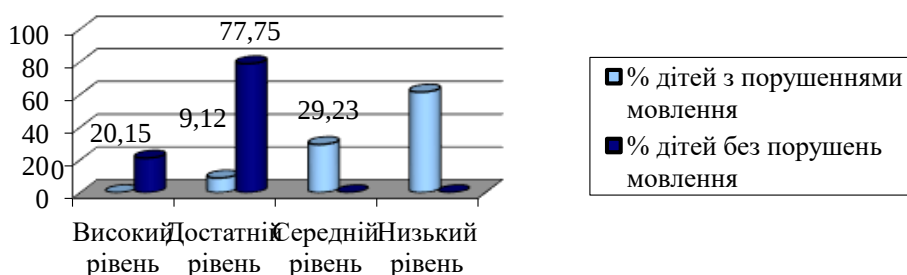

Рис. 2.3. Порівняння рівнів сформованості лексико-граматичної будови мовлення у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком.

4. Рівні сформованості комунікативних навичок у різних формах зв'язного мовлення з його просодичним оформленням у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком.

Високий рівень: діти вправні у використанні вербальних і невербальних засобів комунікації та знають, як спілкуватися в конкретних соціальних ситуаціях. Можуть будувати діалоги і монологи. Відразу розпізнають нісенітницю і аргументують, чому це не так. Називають додаткові персонажі, проявляють ініціативу у створенні нових казок, створюють яскраві уявні картини, моделюють діалоги між персонажами та логічно пов'язують події в контексті сюжету. Діалог має складну структуру з використанням різних типів реплік: узагальнення, запитання-повідомлення, пропозиція-згода, прохання-відмова. Розуміють розповідь, логічно та зв'язно продовжують розповідь, придумують цікаві сюжети та фантазують. Кількість речень у розповіді від 10 до 15. Розвивають розповідь динамічно, з плавним і виразним мовленням. Точно розставляють логічні наголоси, можуть свідомо змінювати темп мовлення та інтенсивність голосу. Голос гучний, дзвінкий, тональний, добре регульований. Мовлення мелодійне, добре поставлене та ритмічне.

Високого рівня комунікативної компетентності в різних формах зв'язного мовлення з його просодичним оформленням не мала жодна дитина із ЗНМ в

експерименті, лише 19,35% дітей із нормотиповим розвитком, з коефіцієнтом розвитку в межах від 0,93 до 0,99.

Достатній рівень: дитина недостатньо впевнено користується вербальними та невербальними засобами спілкування, не завжди може ініціювати спілкування в певних соціальних ситуаціях, але охоче ставить запитання. Дитина помічає нісенітниці і спочатку пояснює, що зображено на картинці, а потім, чому це не так. Називає персонажів, виявляє інтерес до пропозицій скласти власну казку, придумує нові сюжети, але розповіді прості, одноманітні речення, без достатньої інтонаційної виразності. У структурованому діалозі персонажів налічується 5-6 діалогічних єдностей, діалог короткий, структура проста, висловлювання складаються з одного речення. Дитина уважно слухає, продовжує розповідь, логічно і по суті додумує наступну подію, але розповідь характеризується вузьким і стандартизованим діапазоном мовлення, іноді з порушеннями аграматизму, римуванням мовлення. Кількість речень обмежена до 10.

Жодна дитина із ЗНМ не мала достатньої комунікативної компетенції в різних формах зв'язного мовлення з просодичним оформленням. Серед дітей із нормотиповим розвитком 44,71% мали коефіцієнт розвитку від 0,71 до 0,87.

Середній рівень. Діти неохоче спілкуються, їхнє мовлення бідне на контекст, їм важко пояснювати та говорити без сторонньої допомоги, вони мають труднощі у спілкуванні з однолітками та дорослими. Мовлення монотонне, словниковий запас бідний, використовується багато однакових фраз. Дитина помічає нісенітниці, але без допомоги експериментатора не може пояснити, чому це не так. Тільки з допомогою експериментатора вона може визначити зайвих персонажів на картинці і придумати новий казковий сюжет, але події казки розгортаються окремо. Персонажі говорять одне речення або одне слово. Продовження історії складається з 2-3 простих речень, які не пов'язані між собою і не мають логічного завершення. Не використовуються флексійні вирази. Ритм порушений, мовленнєве дихання переривчасте, голос тихий, приглушений, погано модульований, монотонний.

25,35% дітей із ЗНМ мають середній рівень комунікативної компетенції в різних формах зв'язного мовлення з просодичним оформленням, з коефіцієнтом в межах 0,37-0,56. Середній показник комунікативної компетентності дітей із нормотиповим розвитком становив 40,18% при коефіцієнті розвитку 0,41-0,58.

Низький рівень: мовлення дитини ситуативне та бідне, їй важко пояснити та розповісти, вона не може спілкуватися з однолітками та дорослими. Дитина не може пояснити, чому так не буває в її житті, або взагалі не розуміє суті завдання. Дитина не може назвати зайвих персонажів і не знає, з якої вони казки. Може назвати лише тварин, яких бачить на малюнку, не проявляючи при цьому ініціативи та позитивного ставлення. Не знаходить казки цікавими для слухання. Не може придумати кінцівку казки, у відповідь на запитання експериментатора дає короткі, іноді однослівні фрази. Просодія дуже порушена.

Більшість дітей із ЗНМ мають низький рівень розвитку комунікативної компетенції в різних формах зв'язного мовлення з просодичним оформленням - 77,92%, з коефіцієнтами в межах 0,15-0,26. У дітей із нормотиповим розвитком не виявлено низького рівня сформованості комунікативної компетентності у зв'язних висловлюваннях різних форм з просодичним оформленням. Рівні представлені в таблиці нижче у гістограмі на рис. 2.4.

Рис. 2.4.

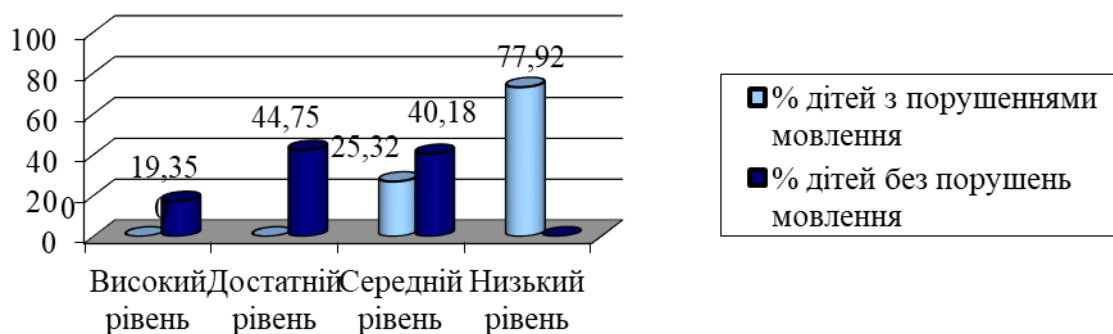

Рис. 2.4. Порівняння виявлених рівнів сформованості комунікативних навичок у різних формах зв'язного мовлення з його просодичним оформленням у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком

5. Рівні сформованості психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком.

Високий рівень: дитина охоче йде на контакт, емоційно спілкується з експериментатором та однолітками, використовує вербальні та невербальні засоби комунікації для пояснення та спілкування. З цікавістю виконує завдання, проявляє ініціативу, уяву та фантазію. Активно бере участь у виконанні творчих завдань. Малюнки чіткі, яскраві та охайні. Хороший психічний та емоційний стан. Реакції адекватні, поведінка стабільна, працездатність висока.

Серед досліджуваних із ЗНМ, які брали участь в експерименті, не виявлено жодної дитини з високим рівнем психоемоційного стану, у групі дітей із нормотиповим розвитком таких виявилось 43,75%, з коефіцієнтом 0,91-1.

Достатній рівень. Дитина спілкується та взаємодіє з експериментатором та іншими дітьми. Добре моделює казкових персонажів. Творча робота дещо фрагментарна, в малюванні фігур не вистачає елементів. Усі психічні процеси розвинені добре, зокрема увага, пам'ять, мислення та уява. Емоційно-вольова регуляція та поведінка в нормі.

Лише 9,97% дітей із ЗНМ, які брали участь в експерименті, показали адекватний рівень психоемоційного статусу, з коефіцієнтами від 0,72 до 0,83. У групі дітей із нормотиповим розвитком рівень психоемоційної сформованості склав лише 50%, з коефіцієнтами від 0,75 до 0,87.

Середній рівень. Діти неохоче йдуть на контакт, їхнє мовлення ситуативне і бідне, їм важко пояснювати і говорити без сторонньої допомоги, вони мають труднощі в спілкуванні з однолітками і дорослими. Координація рухів порушена. Малюнки примітивні і використовують лише два-три кольори. Знання та розуміння навколишнього середовища погані. Творча робота виконується без ентузіазму та інтересу. Характерна емоційна нестабільність, відволікання, втома та виснаження. Поведінка порушена за гіперактивним або гіпоактивним типом.

Серед дітей із ЗНМ, які брали участь в експерименті, цей рівень зафіксовано у 14,72%, з коефіцієнтами в межах 0,33-0,54. Серед дітей із нормотиповим розвитком, які мали лише середній рівень психоемоційного стану, цей рівень зафіксовано у 8,97% з коефіцієнтами в межах 0,51-0,58.

Низький рівень: зафіксовані відсутність спонтанності у спілкуванні та інших видах діяльності. Може відмовлятися від виконання завдань. Творчі роботи незграбні, малюнки людей не відповідають віку (складаються з 3-5 елементів). Дитина емоційно вразлива, легко втомлюється, замкнута, гіперактивна або неврівноважена. Несформовані психічні процеси, недостатній обсяг сенсорних знань. Спостерігаються такі симптоми, як патологічні синдроми, імпульсивність, тривожність, антропофобія, астения, агресивність і млявість.

Цей рівень виявлено у більшості дітей із ЗНМ - 76,93% - з коефіцієнтом 0,16-0,27. Нижчих рівнів сформованості емоційного стану у дітей із нормотиповим розвитком не виявлено.

Результати порівняння рівнів сформованості психоемоційного стану дітей дошкільного віку із ЗНМ та дітей дошкільного віку із нормотиповим розвитком представлені нижче у гістограмі на рис. 2.5.

Рис. 2.5.

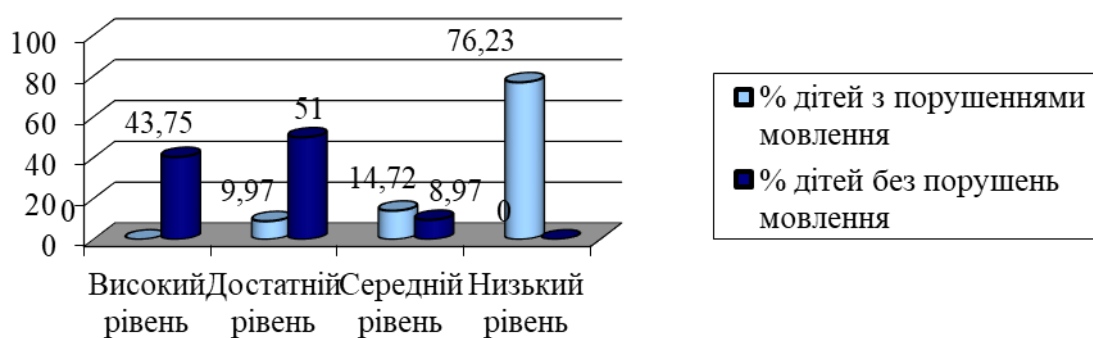

Рис. 2.5. Рівні сформованості психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком.

Рівні сформованості зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та дітей із нормотиповим розвитком.

Рівень сформованості зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями та із нормотиповим розвитком визначено за показниками сформованості компонентів мовленнєвої системи та психоемоційного стану.

Порівняльний аналіз результатів дослідження стану сформованості зв'язного мовлення дітей з мовленнєвими порушеннями та із нормотиповим розвитком показав, що високий рівень сформованості зв'язного мовлення не виявлено у жодної дитини із ЗНМ, достатній рівень показали 10,26% дітей із ЗНМ, середній рівень - 26,75% дітей із ЗНМ, низький рівень серед дітей із ЗНМ склав 63,18%. Серед дітей із нормотиповим розвитком 34,98% мали високий рівень, 54,72% - достатній рівень і 10,97% - середній рівень. Низьких рівнів зв'язного мовлення серед цих дітей не виявлено.

Аналіз результатів дослідження стану зв'язного мовлення старших дошкільників представлено в гістограмі на рис.2.6.

Рис. 2.6.

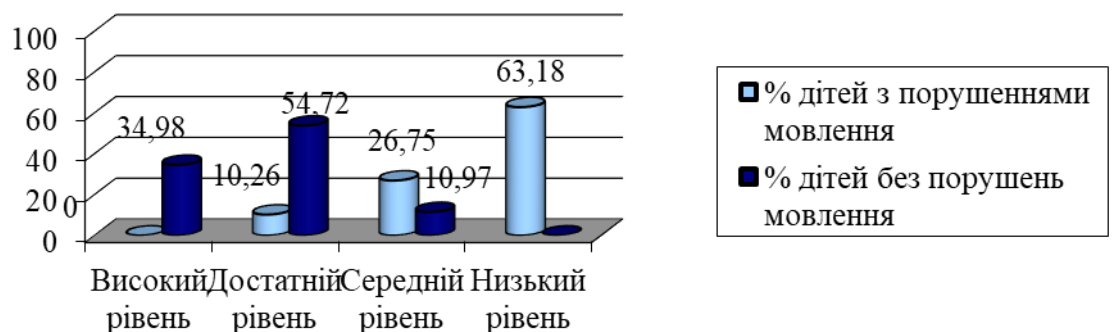

Рис. 2.6. Порівняння рівнів сформованості зв'язного мовлення у старших дошкільників із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком.

Порівняльні дані рівнів стану сформованості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та із нормотиповим розвитком одержані на констатувальному етапі експерименту представлено в таблиці 2.1.

Таб. 2.1.

Порівняльні дані результатів констатувального етапу експерименту

Складові та рівні зв'язного мовлення		Експериментальні групи			
		Кількість дітей			
		30 дітей	%	30 дітей	%
		діти із ЗНМ		діти із нормотиповим	
Імпресивне мовлення	Високий	—	—	23	92,23
	Достатній	7	20,36	7	5,77
	Середній	7	21,43	—	—
	Низький	16	46,15	—	—
Фонетико-фонематичні процеси	Високий	—	—	—	—
	Достатній	3	10,26	24	89,15
	Середній	10	35,78	6	12,15
	Низький	17	52,56	—	—
Лексико-граматична будова	Високий	—	—	7	20,15
	Достатній	4	9,12	23	77,75
	Середній	8	29,23	—	—
	Низький	18	61,54	—	—
Зв'язне мовлення з просодичним оформленням	Високий	—	—	9	19,35
	Достатній	—	—	11	44,75
	Середній	11	25,32	10	40,38
	Низький	19	77,92	—	—
Психоемоційні Стани	Високий	—	—	12	43,75
	Достатній	5	9,97	16	51
	Середній	11	14,72	2	8,97
	Низький	14	76,23	—	—
Стан зв'язного мовлення	Високий	—	—	11	34,98
	Достатній	3	10,26	16	54,72
	Середній	10	26,75	3	10,97
	Низький	17	63,18	—	—

У ході проведення констатувального експерименту, що підтверджує доцільність застосування арттерапії, було виявлено, що діти дошкільного віку із ЗНМ демонструють достовірно знижений рівень тривожності та емоційної залежності при виконанні творчих завдань, пов'язаних із малюванням, ліпленням та розповіданням історій на фоні класичної релаксаційної музики. Створення такої сприятливої спокійної атмосфери, аури гармонії та доброзичливості, «ситуації успіху», тобто сприятливого психологічного мікроклімату, можливе лише при використанні екологічних, недирективних психотерапевтичних та психокорекційних напрямів, таких як арттерапія.

Отже, теоретичне обґрунтування, організація, психолого-педагогічні умови впровадження експериментальної методики формування зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ засобами арттерапії, а також результати її ефективності розглядаються в наступних розділах.

2.3. Методика корекції зв'язного мовлення у дошкільників із ЗНМ засобами арттерапії

Порушення мовленнєвого розвитку зазвичай є частиною більш складного симптомокомплексу і мають негативний вплив на засвоєння шкільної програми, розвиток особистості дитини та процес соціальної адаптації.

Отримані експериментальні дані переконливо свідчать, що діти із ЗНМ мають різні показники мовленнєвого розвитку. Лише 10,26% дітей із ЗНМ мають достатній рівень розвитку зв'язного мовлення, 26,75% дошкільників мають середній рівень розвитку зв'язного мовлення і 63,18% - низький рівень. Серед дітей дошкільного віку з нормотиповим розвитком 34,98% мали високий рівень, 54,72% - достатній рівень і 10,97% - середній рівень. Низького рівня серед дітей без мовних порушень не виявлено.

За даними експериментального дослідження І. Мартиненко, Н. Пахомової, Є. Соботович, Л. Федоренко та ін., особливості стану сформованості структурних компонентів мовної системи у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення суттєво ускладнюють оволодіння мовленнєвими та

комунікативними навичками, що, в свою чергу, негативно впливає на формування зрілості в школі та на особистість дитини в цілому [45, 35, 36].

Підвищення якісного рівня оволодіння всіма аспектами зв'язного мовлення можливе лише за умов ретельно методично організованого корекційно-освітнього процесу з використанням сучасних інноваційних методик, зокрема арттерапії.

Тому ми вважаємо, що арттерапія має сприяти формуванню зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ.

Як зазначалося у розділі 1, арттерапія впливає на розвиток усіх структурних компонентів мовленнєвої діяльності дітей із ЗНМ (зв'язного мовлення через фонетико-фонематичні процеси, лексичне, граматичне та просодичне оформлення).

При розробці експериментальної методики важливо було врахувати той факт, що арттерапія завжди використовувалася практикуючими психологами та психотерапевтами. Тому доцільно звернути увагу на те, що в процесі експериментального дослідження ми будемо використовувати лише окремі інструменти арттерапії, щоб уникнути неадекватного розуміння та інтерпретації цього поняття, змішування терапевтичних і виховних елементів у роботі вчителів-логопедів.

Також необхідно відрізнити заняття з арттерапії від традиційних занять з малювання, ліплення, аплікації та музики в спеціальних закладах дошкільної освіти. Це пов'язано з тим, що в контексті арттерапії художню діяльність можна охарактеризувати як більш спонтанну, на відміну від чітко спланованої та ретельно організованої діяльності в ЗДО з накопичення знань, умінь і навичок в образотворчому та музичному мистецтві. На таких заняттях діти вчаться певною мірою опановувати певні види мистецтва, техніки та жанри (для даної тематики) і в процесі арттерапії вільно виражати свої творчі прояви, почуття та емоції. Таке самовираження передбачає активну вербалізацію творчого процесу. Наприклад, дитина з порушенням мовлення коментує свою поведінку без заїкання зв'язним мовленням, відволікаючись при цьому від основних

мовленнєвих проблем і концентруючись на генеруванні та реалізації творчих ідей. Безумовно, завдання фахівця полягає в тому, щоб ненав'язливо заохочувати дітей до вираження своєї діяльності в мовленні. Також результати творчої діяльності не оцінюються (в термінах «добре», «погано», «старайся більше», «молодець» і т.д.), на відміну від образотворчого мистецтва або музики.

Усі напрямки арттерапії можна поділити на три типи: пасивні, активні та інтегративні [26] (див. таб. 2.2.)

Таб. 2.2.

Напрями та види арттерапії, що сприяють формуванню зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

напрями види	<i>музикотерапія</i>	<i>Образотерапія</i>	<i>казкотерапія</i>
<i>Пасивні</i>	- слухання музики	-споглядання художніх творів	- слухання казок
<i>Активні</i>	- спів, - гра на дитячих музичних інструментах	- малювання; - ліплення, - аплікація, - робота з піском, - бісером, - нитками, - деревиною, - глиною, тощо	-переказування казок; - складання казок; - моделювання казок
<i>інтегративні</i>	- рухи та спів під музику(логоритміка); - малювання під музику; - драматизація казок під музику	- створення художніх образів до відповідної музики; - малювання персонажів казок, - виготовлення ляльок	- інсценування казок з рухами, музикою, танцями; - пальчиковий театр

Всі ці творчі види діяльності ми інтегрували в корекційно-виховний процес закладу дошкільної освіти у вигляді арттерапевтичних занять, які

проходили протягом одного навчального року з групою дітей із загальним недорозвитком мовлення.

Основні завдання арттерапевтичних занять:

Розвиток невербальних процесів:

- ✓ корекція психоемоційних станів та поведінки (м'язове розслаблення, релаксація);
- ✓ корекція емоційно-вольової регуляції;
- ✓ розвиток загальної моторики (координації, рухливості, пластичності), дрібної моторики та артикуляційної моторики;
- ✓ розвиток образної моторики та цілеспрямованого гнозису-праксису (орієнтування на папері та в просторі);
- ✓ розвиток пізнавальної діяльності, сенсорної сфери;
- ✓ гармонійний розвиток особистості (морально-естетичні почуття; розвиток музичних, образотворчих та співтворчих здібностей; самореалізація, самовираження та використання компенсаторних можливостей).

Розвиток мовних процесів:

- розвиток фонетичного та фонологічного аспектів (фонологічні процеси, формування артикуляційного апарату, вимова);
- корекція та розвиток мовленнєвого дихання;
- розвиток слухової уваги та слухового контролю;
- формування та закріплення правильних мовленнєвих укладів;
- збагачення словникового запасу та уточнення граматичних структур;
- розвиток зв'язного мовлення;
- розвиток просодії (відчуття ритму, темпу, сили звуку, модуляції та інтонації голосу, тембру);
- розвиток комунікативних навичок.

Структура арттерапевтичного заняття насичена конкретними методами, техніками та арттерапевтичними прийомами:

1. Вступ

Пасивна арттерапія: пасивна музикотерапія (прослуховування музики у

відповідь на емоційний стан дитини); музично-кольорова терапія (прослуховування музики з демонстрацією кольорів); пасивна образотерапія (розгляд творів мистецтва або картин природи); пасивна казкотерапія (прослуховування казок).

2. Основні частини:

1) активна візуальна терапія (малювання, ліплення, аплікація, оригамі тощо), активна музична терапія (вокальні вправи (вокалотерапія), вільна імпровізація, гра на дитячих інструментах), активна казкотерапія (переказування, створення та моделювання казок);

2) насиченість іграми з навчальним та корекційним потенціалом;

3) інтегративна музикотерапія, образотерапія, казкотерапія (малювання під музику, музично-образна терапія (малювання музики «в» малюнку), драматизація, розповідання казок під відповідну музику, створення казкових персонажів, лялькотерапія, пісочна терапія, танцювально-рухова терапія, ароматерапія тощо).

3. Завершальний етап.

Пасивна музикотерапія (релаксація через музику), пасивна казкотерапія (слухання заспокійливих казок), музично-образна терапія (перегляд творів мистецтва під музику).

Заняття розробляються з урахуванням діагнозу, здібностей та індивідуальних особливостей дитини. У кожній частині заняття використовується тільки один із запропонованих видів роботи, але всі види діяльності підпорядковані одній темі і корекційним цілям. Ще однією обов'язковою умовою є гармонійне застосування всіх складових арттерапії, таких як образотерапія, дитяча казкотерапія та музикотерапія.

Залежно від характеру порушення, етапу роботи, цілей заняття та індивідуально-психологічних особливостей дитини, методи корекційного навчання з використанням арттерапії включають:

1) вербальні методи (розповідь, бесіда про твір мистецтва, історію його створення та автора). За допомогою вербальних методів дитина засвоює

мистецькі терміни, які поступово стають частиною її активного словника;

2) візуальні методи (показ ілюстрацій, малюнків, фотографій, мистецьких артефактів та репродукцій картин художників). Наочні матеріали повинні бути доступними і зрозумілими для дитини. Використання візуальних матеріалів відкриває пізнавальні можливості. Візуальні методи впливають на всі органи чуття, включаючи слух, зір і дотик;

3) практичні навички (вправляння у виконанні конкретних способів рухів, що використовуються в різних видах художньої діяльності). Ці методи спрямовані на передачу освітньої та корекційної інформації фахівцями та активне сприйняття її дитиною [33; 34; 38; 65; 67].

Безпосередній розвиток мови в процесі арттерапії відбувається, по-перше, через збагачення словника дитини за рахунок називання слів-термінів, що характеризують матеріали, види робіт, техніки, ознаки предметів та їх частин, дії, просторові відношення, кольори та відтінки; у дітей формуються важливі узагальнюючі поняття (форма, колір, розмір); по-друге, у дітей дошкільного віку із ЗНМ систематично розвивається вміння висловлювати свої судження про предмети і явища, які є об'єктом їхньої творчості, та про почуття, що виникають під враженням творчої взаємодії.

Серед освітніх методик, заснованих на арттерапії, доцільно використовувати поєднання різних методів. Наприклад, при поєднанні музичного мистецтва з образотворчою діяльністю дитині пропонується слухати музику під час малювання та опису. Можна використовувати вільні або задані теми. Можна намалювати членів власної сім'ї у вигляді тварин або геометричних фігур, а можна попросити намалювати певні речі у вигляді знаків або символів і пояснити, що вони означають. Вони також можуть намалювати малюнки до казок або зробити маски казкових героїв і інсценувати їх. Варто також заохочувати дітей розповідати про свої враження від почутої музики чи побачених малюнків, а також створювати казку, яка відповідає цим образам. Такі мистецькі комбінації не спрямовані на виявлення недоліків чи порушень розвитку, а радше допомагають розкрити творчий потенціал особистості та її

здатність до саморозвитку [16,19,23].

Отже, спираючись на вищезазначені теоретичні положення щодо напрямів і технік арттерапії, ми розробили зміст експериментальної методики формування зв'язного мовлення засобами арттерапії у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Емоційний стан дітей із ЗНМ забезпечувався засобами арттерапії, зокрема рецептивної музикотерапії, та відповідною адаптацією на заняттях. Рецептивна (пасивна) музикотерапія передбачає процес сприйняття музики з лікувальною метою. Розрізняють три форми рецептивної музикотерапії: комунікативну (спільне прослуховування музики з метою підтримання взаєморозуміння та довіри), реактивну (з метою досягнення катарсису) та регуляторну (з метою зниження нервово-психічного напруження). Дітям у збудженому емоційному стані пропонували заспокійливу класичну музику, а дітям у пригніченому емоційному стані - підбадьорливі мелодії.

Під час проведення різних напрямків арттерапії слід передбачити ігрові імітаційні вправи, масаж і самомасаж. Прикладом може бути так званий «горіховий масаж». Його суть полягає в тому, що дитина малює малюнок горіха, придумує назву горіха, просить вчителя-логопеда написати казку про подорож горіха і масажує себе горіхом.

У процесі такої арттерапії діти розпізнають і засвоюють нові поняття та їх значення. Наприклад, в процесі активної музичної терапії, під час якої грають на музичних інструментах, дитина чує і запам'ятовує назви інструментів. У процесі активної візуальної терапії дитина чує і запам'ятовує назви матеріалів, з якими працює, технік, жанрів мистецтва, кольорів, форм, розмірів та інших слів. [4,5].

Завдання розвитку великої та дрібної моторики виконується за допомогою таких інструментів арттерапії, як інтегративна образотерапія та активна музикотерапія. Зокрема, в процесі інтегративної арттерапії, яка передбачає створення художніх образів під відповідну музику, малювання казкових персонажів та виготовлення ляльок, діти малюють силуети тварин,

людей та пейзажів, фантазують на папері та використовують різні матеріали (пластик, папір, нитки, тканину тощо). Вони розвивають свою майстерність, виготовляючи вироби з різних матеріалів (пластик, папір, нитки, тканина тощо). Велика моторика також розвивається через виконання казок і танців під музику з масками та ляльками, зробленими власноруч.

Активна музикотерапія, особливо вокалотерапія, може допомогти у вирішенні завдання розвитку артикуляційної моторики, довільних цілеспрямованих рухів органів артикуляції (губ, нижньої щелепи та язика). Адже вокалотерапія базується на принципах класичного співу, під час якого виконуються спеціальні вправи, що власне і сприяють розвитку артикуляційного праксису та дихання.

Крім того, як допоміжний інструмент для розвитку основних невербальних процесів використовувалися рухливі ігри.

Для розвитку основних мовленнєвих процесів були визначені наступні завдання:

- розвиток фонематичних процесів (фонематичний слух, фонематичне уявлення, фонематичний аналіз і синтез). Для цього використовувалася активна казкотерапія, тобто діти створювали казки зі словами, що відповідають заданим звукам. Для розвитку фонематичного аналізу особливо підходять такі завдання, як домальовування назв, що відповідають заданим звукам, або визначення кількості та порядку звуків в об'єктах, намальованих або змодельованих дитиною. Правильна вимова звуків закріплюється під час вокальної терапії в процесі співу звуків, складів, слів і пісень;

- збагачення експресивного словника;
- здатність до словозміни (словотворення);
- формування та модифікація граматичних категорій;
- формування правильних мовленнєвих стереотипів.

Це завдання активної образотерапії (творчий процес, що передбачає мовленнєвий контакт між вчителем-логопедом і дитиною), логопедичної роботи (речення в піснях римуються, завдяки чому дитина може формувати і

закріплювати правильні граматичні структури), активної дитячої казкотерапії (речення в піснях римуються, завдяки чому дитина може формувати і закріплювати правильні граматичні структури). Реалізується за допомогою таких арттерапевтичних інструментів, як: активна казкотерапія (діти створюють, доповнюють та фантазують казки і в процесі розвивають активний словниковий запас, змінюють мову, граматичні структури мовлення та формують правильні мовленнєві закріплення), інтегративна музикотерапія, дидактичні ігри та вправи. Всі ці арттерапевтичні засоби покликані доповнювати логопедичну роботу та закріплювати експресивні навички.

Основною метою нашого дослідження є розвиток комунікативних навичок дитини, формування зв'язного мовлення з просодичним оформленням та підготовка до читання і письма. Тому важливою складовою є формування невербальних процесів, спрямованих на розвиток самостійного мовлення та передумов для навчання читання і письма, та лінгвістичних процесів, спрямованих на формування правильного мовленнєвого оформлення та становлення комунікативних навичок для спілкування.

Таким чином, цей завершальний етап передбачає розвиток графіко-моторних навичок, гнозису-праксису, регуляцію емоційної поведінки, розвиток діалогічного та односкладового мовлення, його просодичного оформлення та розвиток комунікативних навичок. Цей етап характеризується активною мовленнєвою та комунікативною діяльністю. Напрями діяльності: розвиток розмовного та пояснювального мовлення, удосконалення граматичних структур, розвиток вміння самостійно висловлювати думки та правильно їх оформлювати.

Кінцевими результатами на цьому етапі є: формування вільного орієнтування в соціальних і навчальних ситуаціях, вміння взаємодіяти на запропоновані теми, вміння спілкуватися з однолітками та дорослими, вміння проявляти ініціативу в спілкуванні, вміння будувати зв'язні висловлювання з відповідним просодичним оформленням, публічно виступати вміння не розгубитися у спонтанних ситуаціях, пов'язаних з

Отже, методика передбачає створення комунікативно-мовленнєвого середовища, яке пронизує різні види життєдіяльності дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ: образотворчу та мовленнєву, корекційно-виховну, ігрову, спілкування та гру, забезпечуючи поетапне формування зв'язного мовлення у дітей.

Оскільки учасниками експерименту були діти старшого дошкільного віку, основною організаційною формою занять з формування зв'язного мовлення засобами арттерапії було обрано ігровий метод з елементами мовленнєво-комунікативної активізації та творчої діяльності з навчально-педагогічною спрямованістю.

З метою апробації розробленої експериментальної методики формування зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії було проведено формувальний експеримент, який мав на меті:

- підтвердження ефективності методики формування зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії;
- формування імпресивно-виразного мовлення дітей із ЗНМ інтегровано з психоемоційними станами засобами арттерапії;
- виявлення динаміки розвитку рівня сформованості зв'язного мовлення від низького до середнього, достатнього та високого у дітей дошкільного віку із ЗНМ.

У процесі реалізації методики формування зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії ми враховували як всі досягнення, так і всі недоліки в організації процесу формування мовлення дітей із ЗНМ в цілому, а також формування компонентів мовленнєвої діяльності з урахуванням невербальних чинників, розглядалися не ізольовано, а в динаміці, зумовлених як онтогенетичними закономірностями розвитку мовлення, так і індивідуальними особливостями формування зв'язного мовлення дітей дошкільного віку із ЗНМ.

На завершальному етапі було проведено підсумкову діагностику (контрольний зріз) з метою підтвердження ефективності експериментальної

методики формування зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії. Дітям було запропоновано серію діагностичних завдань з кожного компонента мовленнєвої діяльності, як і на констатувальному етапі дослідження.

Результати порівняльного аналізу показали, що рівень сформованості зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ підтвердив припущення дослідження.

На основі якісних характеристик можна зробити висновок, що після корекційного навчання за нашою методикою у дітей ЕГ із ЗНМ відбулося значне покращення загального стану зв'язного мовлення, а саме: стабілізувалося мовленнєве дихання, розвинулися звуковимовні та фонологічні процеси, збагатився якісно та кількісно словниковий запас, удосконалилися лексико-граматичні структури, розвинулося зв'язне мовлення та його темпо-ритмічне й інтонаційне оформлення, значно зміцнилася координація загальної моторики, поведінки та особистісних якостей дитини.

Опрацьовані та узагальнені дані діагностики сформованості зв'язного мовлення в експериментальній (ЕГ) та контрольній (КГ) групах виглядають наступним чином в табл. 2.3.

Таб. 2.3.

Порівняння рівнів сформованості зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ КГ та ЕГ за результатами підсумкового діагностування

Складові та рівні зв'язного мовлення		Експериментальні групи			
		КГ 30 дітей	%	ЕГ 30 дітей	%
Імпресивне мовлення	Високий	—	—	1	4,35
	Достатній	11	41,31	15	50
	Середній	10	34,78	12	39,13
	Низький	9	23,91	2	6,52
Фонетико-	Високий	—	—	—	—

фонематичні процеси	Достатній	3	17,39	11	32,6
	Середній	15	50	17	58,7
	Низький	12	32,61	2	8,7
Лексико-граматична будова	Високий	—	—	2	6,52
	Достатній	2	10,87	9	26,09
	Середній	13	39,13	15	50
	Низький	15	50	4	17,39
Зв'язне мовлення з просодичним оформленням	Високий	—	—	—	—
	Достатній	3	8,7	12	32,61
	Середній	11	30,43	13	45,65
	Низький	16	60,87	5	21,74
Психоемоційні стани	Високий	—	—	7	15,22
	Достатній	4	8,7	14	41,3
	Середній	10	21,74	12	32,61
	Низький	16	69,56	4	10,87
Стан зв'язного мовлення	Високий	—	—	11	4,35
	Достатній	6	17,39	10	36,96
	Середній	11	34,78	14	45,65
	Низький	13	47,83	6	13,04

Тому під час формувального етапу експерименту було апробовано методику формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії. За результатами виконаних завдань було визначено рівень сформованості компонентів зв'язного мовлення дітей експериментальної та контрольної груп. На основі узагальнених результатів було охарактеризовано рівень розвитку експресивного, імпресивного та психоемоційного станів дітей дошкільного віку із ЗНМ.

Рівні розвитку зв'язного мовлення дітей експериментальної та контрольної груп представлені наступним чином. (рис. 2.7):

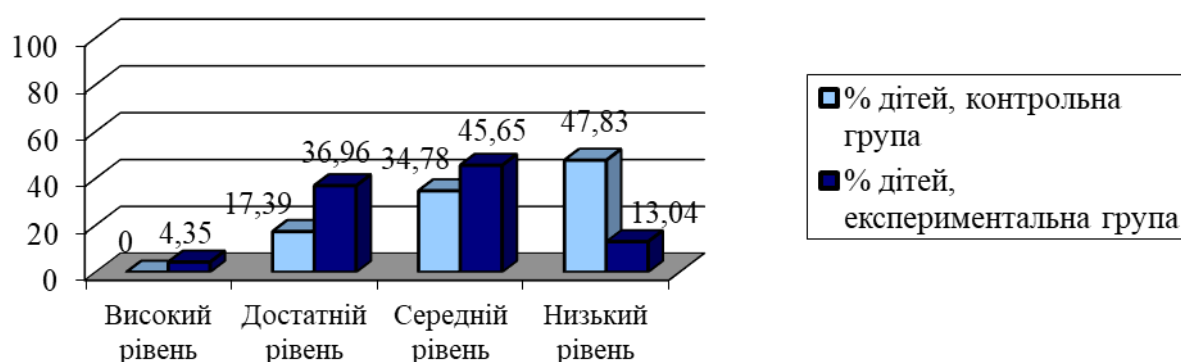

Рис. 2.7. Показники рівнів стану сформованості зв'язного мовлення у старших дошкільників із ЗНМ за результатами підсумкового експерименту

Аналіз стану сформованості компонентів зв'язного мовлення під час формувального етапу експерименту засвідчив розбіжності в результатах, зокрема у сформованості його компонентів та рівнів. Це свідчить в цілому про актуальність цілеспрямованого впровадження методики формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії.

Таким чином, діагностика, спрямована на виявлення рівня сформованості зв'язного мовлення, дозволила оцінити та відстежити динаміку корекційно-виховного процесу формування зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ на основі експериментальної методики. Поточний метод діагностики використовувався у випадках індивідуальної корекції дітей, застосування диференційованого підходу та уточнення змісту логопедичної роботи, але суттєво не вплинув на ефективність експерименту. Для узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи було проведено контрольний та порівняльний експерименти на основі даних констатувального експерименту, який проводився до та після формувального експерименту.

Порівнювалися рівні сформованості зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ до і після експериментального навчання.

В експериментальній групі спостерігалися позитивні зміни: 4,35% дітей досягли високого рівня сформованості зв'язного мовлення, 36,96% - достатнього рівня. На початковому етапі жодна дитина не мала високого рівня

зв'язного мовлення, але 34,61% дітей без мовних порушень мали цей рівень і 53,85% - достатній рівень. Середній рівень було виявлено у 45,65% дітей із ЗНМ, порівняно з 26,92% на констатувальному етапі. Після формувального експерименту кількість дітей з низьким рівнем розвитку зв'язного мовлення зменшилася з 62,82% до 13,04%.

Щодо дітей контрольної групи, то 17,39% показали достатній рівень зв'язного мовлення, тоді як діти із ЗНМ не показали високого рівня зв'язного мовлення. Середній рівень зв'язного мовлення показав динамічну зміну з 26,92% до 34,78%. Низький рівень розвитку зв'язного мовлення було виявлено у 47,83%, порівняно з 62,82% на початку дослідження (див. таб. 2.4.).

Порівняльні дані рівнів сформованості зв'язного мовлення дітей із ЗНМ на констатувальному та формувальному етапах (%)

Етапи експерименту	Групи	Рівні			
		Високий	Достатній	Середній	Низький
констатувальний	діти із ЗНМ (30)	—	10,26	26,92	62,82
	діти з нормотиповим розвитком (30)	34,61	53,85	11,54	—
формувальний	ЕГ (30 діт.)	4,35	36,96	45,64	13,04
	КГ (30 діт.)	—	17,39	34,78	47,83

Таким чином, експериментальні дані свідчать, що рівень сформованості зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ після корекційного навчання за традиційними програмами значно нижчий, ніж у дітей, які навчалися за експериментальною методикою формування зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ засобами арттерапії.

Таким чином, проведені дослідження дозволили виявити динаміку рівня сформованості стану зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ, його компонентів та ефективність корекційного навчання.

Таким чином, статистична обробка результатів експерименту підтверджує обґрунтованість методики формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ, яка реалізується засобами арттерапії за експериментальною методикою.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Якісний аналіз отриманих результатів експериментального дослідження стану сформованості зв'язного мовлення показав, що діти із загальним недорозвитком мовлення відчують значні труднощі у процесі:

- послідовного та логічного відтворення події у казках, оповіданнях та малюнках;
- продовження розповіді та аналізі зображеної ситуації;
- встановлення взаємозв'язків та причинно-наслідкових зв'язків між подіями, зображеними на сюжетній картинці, побудові розповіді на основі наочності;
- створення казки, введення нових персонажів;
- розкриття причинно-наслідкових зв'язків, критичного усвідомлення змісту картини, виявлення суперечностей між зображеним і дійсністю;
- продовження розповіді за словесним початком, встановленні причинно-наслідкових зв'язків та побудові творчої розповіді у логічній послідовності;
- придумування оригінальних казок серед персонажів інших відомих казок; вмінні реконструювати та комбінувати ідеї, що відображають реальне життя; використанні запропонованих образів для створення на основі цього нових дій та ситуацій.

Оскільки результати експериментального дослідження показали, що зв'язне мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ розвинене недостатньо, необхідно шукати нові шляхи розвитку цього аспекту мовленнєвої діяльності.

Таким чином, рівень розвитку зв'язного мовлення у дошкільників із ЗНМ, які використовують арттерапію, значно нижчий, ніж у їхніх однолітків із нормотиповим розвитком. Тим не менш, діти із ЗНМ також досягли хороших результатів у виконанні завдань. При обстеженні враховувався індивідуальний підхід до кожної дитини з урахуванням особливостей її психічного та мовленнєвого розвитку.

На основі узагальнених теоретико-методологічних засад корекційно-педагогічного супроводу дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ визначено основні напрями процесу корекції компонентів зв'язного мовлення - експресивно-виражальних та психоемоційних станів, які мають важливий вплив на процес мовленнєвої діяльності цієї категорії дітей.

Відповідно до завдань дослідження було розроблено експериментальну методику формування зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії. Визначено зміст освітнього процесу, психолого-педагогічні умови (організаційні, загальноосвітні та технічні умови) та основні етапи: діагностика, корекція та розвиток зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

На формувальному етапі експерименту дана методика формування зв'язного мовлення дітей дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії була апробована як комплексна система методичного впливу для забезпечення їхньої мовленнєво-комунікативної компетентності.

Підсумковий порівняльний аналіз рівня сформованості зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ виявив значні позитивні зміни, що відбулися в процесі корекційного навчання дітей експериментальної групи. Таким чином, застосування формувальної експериментальної методики було підтверджено в процесі статистичної обробки отриманих даних.

ВИСНОВКИ

1. Міждисциплінарний теоретичний аналіз наукових літературних джерел (психолого-педагогічних, лінгвістичних, лінгводидактичних, психофізіологічних, психолінгвістичних, нейропсихологічних, нейролінгвістичних, нейробіологічних, а також мистецтвознавчих і соціологічних), сучасних класичних підходів до виховання та навчання дітей у спеціальних і загальноосвітніх закладах освіти дає змогу стверджувати, що проблема формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ потребує розробки новітніх підходів з метою покращення ефективності корекційно-виховного впливу на дитину із порушеннями мовленнєвої діяльності та успішної подальшої її соціалізації.

Проаналізовано науково-практичні розробки з питань застосування різноманітних напрямків арттерапії з метою корекційного впливу на дітей з особливостями психофізичного розвитку загалом та із ЗНМ, зокрема.

2. З'ясовано, що у більшості дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ наявні недоліки розвитку усіх компонентів мовленнєвої системи (фонетико-фонематичних процесів, лексико-граматичної будови та зв'язного мовлення), тобто загальний недорозвиток мовлення. Також у процесі дослідження було підтверджено залежність мовленнєвої діяльності старших дошкільників із ЗНМ від загального психоемоційного стану.

3. Апробовано методику дослідження зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії, описано критерії та показники сформованості зв'язного мовлення. Критеріями виступили такі показники: імпресивне (обсяг і якість пасивного словника, розуміння інструкцій, виражених фразою) та експресивне мовлення (сформованість фонетико-фонематичних процесів, лексико-граматичної будови мовлення, комунікативних навичок у різних формах зв'язного мовлення з його просодичним оформленням), а також психоемоційні стани, що здійснюють значний вплив на формування мовленнєво-комунікативної компетенції дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Виявлено рівні стану сформованості зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ: високий, достатній, середній і низький, охарактеризовано їх специфіку. Аналіз одержаних даних у процесі констатувального етапу експерименту засвідчив, що категорія дошкільників із ЗНМ знаходиться на значно нижчому рівні розвитку зв'язного мовлення, аніж їхні однолітки з нормотиповим розвитком, і є дуже неоднорідною щодо сформованості мовленнєво-комунікативної компетенції.

4. Застосовано методику формування зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії, що об'єднує традиційні логокорекційні й інноваційні арттерапевтичні технології.

Дані проведеного експериментального дослідження свідчать, що:

1) діагностика сформованості зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ є необхідною передумовою корекційного процесу;

2) успішність формування зв'язного мовлення старших дошкільників із ЗНМ зумовлюються змістовим аспектом навчально-мовленнєвої діяльності й необхідністю створення спеціальних умов корекційно-педагогічного навчання;

3) формування зв'язного мовлення старших дошкільників із ЗНМ засобами арттерапії залежить від комунікативної спрямованості корекційного процесу та активізації роботи сенсорних аналізаторів.

4) формувальний процес залежить від мотиву й занурення дітей у ситуації мовленнєвого спілкування як на спеціальних заняттях, так і в повсякденному житті, від формування позитивного ставлення дітей до виконуваної діяльності та від активної участі дорослих у корекційно-мовленнєвій діяльності.

Підсумковий порівняльний аналіз рівнів сформованості зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ виявив значні позитивні зміни, що відбулися в процесі корекційно-педагогічного навчання дітей в експериментальних групах. Доцільність застосування методики формувального експерименту підтвердилась у процесі статистичної обробки одержаних даних. Отже, запроваджена методика формування зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ засобами арттерапії є ефективною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрусишина Л.Є. Особливості інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення: автореф. дис. ...канд. псих. наук: спец. 19.00.08 – спеціальна психологія. Київ, 2012. 20 с.
2. Андрусишина Л.Є. Психологічні характеристики загальнофункціональних механізмів мовлення у старших дошкільників із ЗНМ. *Теорія і практика сучасної логопедії*: Збірник наукових праць: Вип. 4. К.: Актуальна освіта. 2007. С.18-23.
3. Андрусишина Л.Є. Діагностика стану сформованості операції аналогії у дошкільників із ЗНМ. *Теорія і практика сучасної логопедії*: Збірник наукових праць: Вип. 3. К.: Актуальна освіта. 2006. С.11-19.
4. Андрущенко В. Умови та напрями інноваційного розвитку освіти. Вища освіта України. 2009. № 3. С.5-14.
5. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Наук. кер. та заг. ред. О.Л.Кононко. 3-тє вид., випр. К.: Світич, 2009. 430 с.
6. Бартенєва Л.І. Підготовка дітей із загальним недорозвитком мовлення старшого дошкільного віку до оволодіння орфографією: автореф. дис... канд пед. наук. 13.00.03 – корекційна педагогіка. К., 2000. 18 с.
7. Бартенєва Л.І. Діагностика системи морфологічної словозміни у дітей із НЗНМ. *Теорія і практика сучасної логопедії*: Збірник наукових праць: Вип. 2. К.: Актуальна освіта. 2005. С.33-40.
8. Богуш А. М. Формування мовної особистості на різних вікових етапах. Одеса : ПНЦ АПН України, 2008. 272с.
9. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків : «Ранок», 2011. 176с.
10. Бондарь В. І. Спеціальна педагогіка: Понятійно-термінологічний словник / За редакцією акад. В. І. Бондаря. Луганськ : Альма-матер, 2003. 436 с.
11. Бондарь В. І., Синьов В. М. Дефектологічний словник: навч. посіб. / за ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. Київ : МП Леся, 2011. 528с.
12. Брушневська І. М. Психічний розвиток дітей 5-го року життя із

загальним недорозвитком мовлення. *Психологія. Цінності. Особистість* : матеріали міжн.зб.наук.пр. Луцьк, 2016. С.51-55.

13. Брушневська І. М. Теоретичні аспекти вивчення мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку із ЗНМ. *Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір* : матеріали міжн.наук.-практ.конф., м. Луцьк, 16-17 травн. 2017р. Луцьк, 2017. С.32-35.

14. Брушневська І. М. Використання асоціативних методів в методиці формування комунікативного компонента мовленнєвої діяльності дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення. *Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування* : матеріали міжн. наук.-практ. конф., м. Львів, 22-23 грудн. 2017р. Львів, 2017. С.39-42.

15. Гаврилова Н.С. Особливості порушення моторного розвитку периферійних органів мовлення у дітей з дислалією, дизартрією і ринолалією. *Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 4. К.: Актуальна освіта. 2007. С.112-135.*

16. Гавриш Н. В.Методика розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку. Луганськ : Альма-матер, 2004. 131с.

17. Глущенко І.І. Корекція лексичної сторони мовлення на логопедичних заняттях у молодших школярів із затримкою психічного розвитку: автореф. дис. ...канд. пед. наук: спец. 13.00.03. – корекційна педагогіка. Київ, 2010. 22 с.

18. Горошко Н. А. Зображувальна діяльність у дошкільних навчальних закладах (малювання, ліплення, аплікація). Х. : Ранок, 2007. 224 с.

19. Данілавичюте Е. А. Діагностика стану сформованості складових мовленнєвої діяльності, що зумовлюють оволодіння навичок читання. *Теорія і практика сучасної логопедії. Київ : Актуальна освіта, 2006. Вип.3. С.119-136.*

20. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: підручник. 2-ге вид., доповн. Київ : Академвидав, 2012. 352 с.

21. Дошкільна лінгводидактика : хрестоматія / упоряд. А. М. Богуш. К. : Слово, 2005. 720 с.

22. Жук Н. Казкотерапія як спосіб формування «Я» молодшого школяра.

Рідна школа. 2006. № 6 (917). С. 51-53.

23. Закон України «Про дошкільну освіту». *Урядовий кур'єр*. 2001. 8 серпня (№ 31). С. 3-8.

24. Засенко В. В. Освіта осіб з особливостями психофізичного розвитку: виклики часу. Педагогічна і психологічна науки в Україні: в 5 т. Київ : Педагогічна думка, 2012. Т. 2 : Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. С.350-362.

25. Калмикова Л. О. Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку. Київ : Фенікс, 2008. 497с

26. Касілова Л. С. Корекційно-розвивальна робота з дітьми із загальним недорозвитком мовлення. *Таврійськ. вісн. освіти*. 2013. № 3. С.56-60.

27. Кашуба Л. В. Розвиток зв'язного мовлення молодших школярів із ЗПР образотворчими засобами : методичні рекомендації для вчителів початкових класів. Вінниця, 2008. 120 с.

28. Колесник Л. Арттерапія і гра як засоби психокорекції молодших школярів. *Дефектолог*. 2007. № 3 (3). С. 55-57.

29. Колупаєва А. А. Спеціальна освіта в Україні та модернізація освітньої галузі. *Особлива дитина : навчання і виховання*. 2014. № 3 (71). С.7 – 13

30. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія: навч. посіб. / С.Ю.Конопляста, Т.В.Сак; за ред.. М.К.Шеремет. К.: Знання, 2010. 239 с.

31. Ленів З.П. Арттерапія в корекційній роботі з дошкільниками із тяжкими порушеннями мовлення. *Дефектолог*. 2008. С. 33-36.

32. Ленів З.П. Діагностика усного мовлення старших дошкільників засобами арт-терапії: Навчально-методичний посібник. Спадщина. 2011.

33. Ленів З. П. Моделювання педагогічних інновацій у процесі фахової підготовки корекційних і соціальних педагогів. Готовність педагогів до інноваційної діяльності в умовах безперервної післядипломної педагогічної освіти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Рівне, 2011. С.16-20

34. Лінгводидактика в сучасних закладах освіти / за заг. ред. А. М. Богуш. Одеса : ПНЦ АПН України, 2001. 269 с.

35. Логопедична робота з дітьми (із загальним недорозвиненням мовлення III рівня): комплекс матеріалів для логопедичних занять / уклад. : Т. Я. Гайван, С. М. Макарова. Х. : Веста : Ранок, 2008. 184 с.
36. Логопедія : підручник / за ред. М. К. Шеремет. К. : Слово, 2010. 376 с.
37. Маргулян І. Казкотерапія для малят. *Психолог*. 2007. № 28. С. 23-24.
38. Марченко І. С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників): навч. посіб. для студ. вищих пед. закладів спец. «Корекційна освіта (логопедія)». К. : Слово, 2010. 288 с.
39. Марченко І. С. Формування творчого зв'язного мовлення у дошкільників із затримкою психічного розвитку : навч.-метод. посіб. К. : КНТ, 2006. 92 с.
40. Полякова Н. Корекція емоційно-поведінкових розладів засобами музичної терапії. *Психолог*. 2005. № 39. С. 27-31.
41. Пахомова Н. Г. Діагностика мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до навчання в школі : навч.-метод. посіб. Полтава : АСМІ, 2008. 84 с.
42. Пахомова Н. Г. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до навчання в школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка». К., 2006. 20 с.
43. Пашенко М. І. Методи діагностики і розвитку комунікативних вмінь і навичок. *Практична психологія та соціальна робота*. 2001. № 9. С. 9-12.
44. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс. К.: Освіта України, 2011. 292 с.
45. Рібцун Ю. В. Науково методичне забезпечення реалізації спеціальної освіти дітей із ЗНМ. *Логопед*. 2011. № 8 (8) серпень. С.4-11.
46. Рібцун Ю. В. Методичні рекомендації щодо формування фонетикофонематичної складової експресивного мовлення молодших

дошкільників із ЗНМ. *Український логопедичний вісник*. Вип. 1. 2010. С.72–81.

47. Савінова Н.В. Коригування мовлення дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності / автореф. дис. ...канд. пед. наук: спец. 13.00.02. – теорія і методика навчання (українська мова). Одеса, 2005. 21 с.

48. Спеціальна педагогіка: Понятійно-термінологічний словник / За редакцією акад. В.І.Бондаря. Луганськ: Альма-матер, 2003. 436 с.

49. Січкачук Н.Д. Формування емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією засобами художньо-мовленнєвої діяльності: автореф. дис. ...канд. пед. наук: спец. 13.00.03. – корекційна педагогіка. Київ, 2011. 23 с. 141

50. Соботович Є.Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (в його фонетико-фонематичній ланці) дітей дошкільного віку. *Дефектологія*. 2002. №3. С. 2-5.

51. Соботович Є.Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку. *Дефектологія*. 2003. №2. С. 2-11.

52. Тарасун В.В. Логодидактика. Навчальний посібник. 2-е видання. К.:Видавничий дім «Слово», 2011. 392 с.

53. Тищенко В. Недорозвиток та недорозвинення: фрагмент лінгвістичного аналізу деяких логопедичних термінів. *Теорія і практика сучасної логопедії*: Збірник наукових праць: Вип. 3. К.: Актуальна освіта. 2006. С. 3 – 9.

54. Тищенко В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення. *Теорія і практика сучасної логопедії*: Збірник наукових праць: Вип. 4. К.: Актуальна освіта. 2007. С. 3 – 18.

55. Трофименко Л.І. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення: дис... кандидата пед. наук: 13.00.03. Київ, 2004. 196 с.

56. Трофименко Л.І. Асоціативний експеримент як один із методів дослідження словника дошкільників. *Дефектологія*. 2001. №4. с. 16-19.

57. Трофименко Л.І. Розуміння багатозначних слів дітьми середнього дошкільного віку із ЗНМ. *Дефектологія*. 2002. №4. С. 52-55.
58. Трофименко Л.І. Словотворення у дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ. *Дефектологія*. 2003. №3. с. 45-48.
59. Трофименко Л.І. Граматична система мовлення дошкільників із ЗНМ. *Дефектологія*. 2003. №4. С. 32-35.
60. Трофименко Л.І. Засвоєння семантичної структури речення дітьми середнього дошкільного віку із ЗНМ. *Дефектологія*. 2004. №2. С. 23-26.
61. Трофименко Л.І. Діагностична характеристика лексичного розвитку дітей п'ятого року життя із ЗНМ. *Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 1*. К.: Актуальна освіта. 2004. С. 61-76.
62. Трофименко Л.І. Діагностична характеристика розвитку граматичної системи дітей п'ятого року життя із ЗНМ. *Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 2*. К.: Актуальна освіта. 2005. С. 100-109.
63. Трофименко Л.І. Сучасні підходи до розвитку мовлення дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні проблеми сучасної логопедії: Матеріали конференції*. К.: РВЦ КПДЮ, 2007. С. 21-24
64. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ. Програмно-методичний комплекс / за ред. Є.Ф.Соботович. К.: Актуальна освіта, 2007. 120 с.
65. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Програмно-методичний комплекс / Трофименко Л.І. – електронний ресурс www.iitzo.gov.ua/
66. Трофименко Л.І. Методологічні засади корекційно- попереджувального навчання дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: наук.-метод. зб.: / за ред. В.В. Засенка, А.А. Колупасової. К., Науковий світ, 2010. Вип.1. С. 306–311.*
67. Трофименко Л.І. Засвоєння лексико-семантичних мовних явищ дошкільниками із загальним недорозвитком мовлення. *Зб. наукових праць. Матеріали Міжнародної наукової конференції „Тенденції розвитку корекційної*

освіти в Україні». К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова. 2008. №11. С. 215-219.

68. Шеремет М.К. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до навчання в школі: Навчально-методичний посібник. / Шеремет М.К., Пахомова Н.Г. К., 2009. 137 с.

69. Шеремет М.К., Кондукова С.В. Фізіологічні і психологічні передумови мовленнєвого розвитку в нормі та патології. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. №27. С.5-7.

70. Шеремет М.К. Психо-мовленнєвий розвиток дітей із мовленнєвими порушеннями. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. №26. С.270-274.

71. Ainscow, M., Booth, T., Dyson A. (2006). Inclusion and the standards agenda: Negotiating policy pressures in England. *International Journal of Inclusive Education*, 10(4): 295-308.

72. Dail A. R. (2011). Expanding Preschoolers' Vocabulary : the Role of Professional Development / A. R. Dail, L. M. McGee // *Childhood Education : Infancy though early adolescence*. Vol. 87, № 3. P. 161–168. Bibliogr.: p. 168.

73. Gardner, H. (2006). Multiple intelligences: New horizons in theory and practice. New York: Basic Books.

74. Irvine, A., Lupart, J., Loreman, T., & McGhie-Richmond, D. (2010). Educational leadership to create authentic inclusive schools: The experiences of Pembina Hills principals. *Exceptionality Education International*, 20(2), 70-88.

75. Neumann, M. M. (2012). The Role of Idiomorphs in Emergent Literacy / M. M. Neumann, D. L. Neumann // *Childhood Education : Infancy though early adolescence*. Vol. 88, № 1. P. 23–29. – Bibliogr.: p. 29.

76. Wilson L. (2012). Learning to Read and the Preschool Years / L. Wilson // *Childhood Education : Infancy though early adolescence*. Vol. 88, № 4. P. 270–271.

Обстеження імпресивного мовлення.**Завдання 1. Визначення обсягу та якості пасивного словника.**

Мета: Визначити вміння дитиною уважно слухати слова та показувати відповідні малюнки, як показника розуміння далеких та близьких за звучанням і значенням назв, дій, чи ознак предметів.

Хід виконання завдання. Дитині пропонувалось послухати уважно та показати на малюнку предмет, дію, чи ознаку яку називав експериментатор. На кожному малюнку зображено по три предмети, дії, чи ознаки .

Інструкція для дитини: „Поглянь уважно на малюнок і показуй, будь ласка те, що я називатиму”.

Матеріал: набір малюнків на яких зображено:

— далекі за звучанням і значенням назви предметів:

- 1) сумка, окунь, автомобіль;
- 2) фарби, миска, двері.

— далекі за звучанням і близькі за значенням предмети та професії:

- 3) кран, сівалка, ескаватор;
- 4) вчитель, токар, артист.

— близькі за звучанням слова:

- 5) сніг, сніговик, сніжинка;
- 6) малюнок, малює, малюк.

— далекі та близькі за значенням і звучанням дії:

- 7) будує, лікує, грає.
- 9) виходить, обходить, входить;

— далекі та близькі за значенням ознаки:

- 11) сумний, веселий, здивований;
- 12) рудий, червоний, рум'яний.

Завдання 2. Визначення розуміння інструкцій, виражених фразою.

Мета: Визначити розуміння дитиною простих речень і складних логіко-граматичних конструкцій і підбір до них відповідних малюнків, як показника

сформованості слухової уваги до зверненого мовлення та відсутності імпресивного аграматизму.

Хід виконання завдання. Дитині пропонується кілька малюнків із зображеннями певних дій, чи положень.

Інструкція для дитини: „Послухай уважно і покажи, будь ласка, картинку на якій це намальовано”.

Матеріал: Малюнок на якому зображено:

— чотири сюжетні картинки:

1) Мама одягає Машу;	3) Маша одягає ляльку;
2) Бабуся вишиває рушник;	4) Бабуся одягає Машу.

— чотири картинки з ящиком і коробкою в різних положеннях один відносно одного:

1) Ящик за коробкою;	3) Ящик перед коробкою;
2) У ящику коробка;	4) На коробці ящик.

Завдання 3. Графічне зображення почутих речень „Малювання листа від Пізнайка” (З.Ленів)

Мета: виявити рівень розуміння звернутої до дитини зв’язної розповіді та стан творчої уяви, як показника сформованості імпресивного мовлення та креативних здібностей.

Хід виконання завдання: Після кожного прочитаного експериментатором речення дитина малює те, що почула. Під час виконання дитиною малюнка звучить релаксаційна музика Антоніо Вівальді з циклу „Пори року” – „Весна”.

Матеріал: Аркуш паперу А4 з намальованим горбочком землі та річкою.

Інструкція до дитини: „Я буду читати, що написав до нас у листі Пізнайко, а ти — малюй:

- 1) На горбочку стоїть хатинка.
- 2) Через річку побудовано міст.а
- 3) По річці пливе човен.
- 4) Із води виглядає великий сом.
- 5) Крізь хмаринку проглядають промінчики сонця.

Обстеження експресивного мовлення:

1. Обстеження фонетико-фонематичних процесів.

Завдання 1.1. Визначення сформованості у дитини фонематичного сприймання („Тест фонематичного слуху” (за Ю. Гільбухом)).

Мета: визначити вміння чути на фонологічному рівні відмінність між словами, що відрізняються однією фонемою, називати це слово та пояснювати чим воно відрізняється, як показника сформованості фонематичного сприймання та елементів фонематичного аналізу.

Хід виконання завдання. Тест включає чотири завдання. Перше завдання – ознайомлювально-тренувальне (його результати не враховуються при виставленні оцінок за виконання даного тесту), інші три завдання – залікові.

Інструкція для дитини: “Пограємося сьогодні в школу: ти будеш учителем, а я учнем. Я буду повторювати певне слово, а якщо зіб’юся, зроблю помилку, і ти почуєш інше слово, одразу ж вдаряєш долонькою по столу – ось так (показати). Цим ти, начебто, вкажеш мені на мою помилку. А далі назвеш те слово, яке я сказала помилково неправильно, та визначиш яка в ньому була „помилка”:

1. Коса, коса, коса, коса, коса, коса, коса, коса, **коза**, коса, коса, коса.
2. Дім, дім, дім, дім, **дим**, дім, дім, дім, дім, дім, дім, дім, дім, дім.
3. Ситий, ситий, ситий, ситий, ситий, ситий, ситий, **шитий**, ситий, ситий.
4. Рак, рак, рак, рак, рак, рак, **лак**, рак, рак, рак, рак, рак, рак, рак”.

Якщо в тому чи іншому ряду при звичайному темпі промовляння (одне слово за одну секунду) дитина не змогла виявити „зайве” слово чи припустилася помилки, то через 1-2 наступних завдання треба знову повернутися до цього ряду, повторивши його в дещо повільнішому темпі (одне слово за 1,5 секунди).

При наявності помилок оцінка за виконання тесту виставляється по тому завданню, яке виконане найгіршим чином (тобто помилки, допущені в декількох завданнях, не додаються).

Завдання 1. 2. Визначення сформованості у дитини фонематичного

аналізу.

Мета: з'ясувати вміння визначати дитиною наявність заданого звука в словах і підбирати картинки на заданий звук, як показника рівня сформованості фонематичного аналізу та елементів фонематичного уявлення.

Хід виконання завдання: Для виконання даного завдання дитині спочатку необхідно визначити наявність заданого звука в словах (фонематичний аналіз), а потім відібрати картинки з певним звуком без звукового оформлення назви предмету на картинці, а тільки спираючись на уявлення фонемного складу слова (фонематичне уявлення).

Інструкція для дитини №1: "Я називатиму різні слова, а тобі потрібно уважно послухати та визначити чи є в них заданий звук. Коли почуєш заданий звук – плесни у долоні – ось так (показати). Наприклад: визначити наявність звука [з] у словах: зайчик, коза, ніс, віз, косуля, зозуля, каструля".

Матеріал: набір слів:

— для визначення звука [ж]: жук, зубр, ложка, ніж, ніс, масаж, кішка;

— для визначення звука [р]: калина, картина, пил, кріт, сир, єнот, ремонт.

Інструкція для дитини № 2: „Перед тобою знаходяться різноманітні картинки. Я буду називати певний звук, а ти мовчки відбереш тільки картинки із зображеннями тих предметів, у назвах яких є заданий звук. Слухай уважно: Звук – „А”!

Матеріал: 8 предметних картинок по 4 картинки з предметами у назвах яких є задані звуки у різних положеннях (на початку, по середині, в кінці слова):

— для підбору на звук [а]: акваріум, ялинка, корабель, коза;

— для підбору на звук [с]: слон, проліски, ліс, сито. (Додаток В).

Завдання 1.3. Дослідження сформованості звукоскладової будови слів.

Мета: Визначити вміння вимовляти слова зі складною звукоскладовою будовою, як показника сформованості звукоскладової структури слова.

Хід виконання завдання. У цьому завданні ми пропонували дитині повторювати за експериментатором слова зі складною звукоскладовою

структурою. Фіксується, також, стан звуковимови дітей. Паралельно велось спостереження за невербальними проявами в дітей у зв'язку із психомоторними проблемами, що виникали під час виконання даного завдання (допоміжні рухи, гіперкінези, ехोलалії, емболофразії, тощо).

Інструкція для дитини: „Слухай уважно та повторюй за мною слова:

Жонглер, баскетбол, дзеленчати, кінотеатр, міліціонер, космонавт, нафтопровід, скакалка, норматив, портфель”.

Обстеження лексико-граматичної будови мовлення.

Завдання 1. Визначення сформованості у дитини розуміння значень слів. („Тест 10 слів” (за О. Лурія)).

Мета: виявити вміння пояснювати дитиною розуміння значень слів, а також обсягу та якості словника, рівня сформованості семантики, лексико-граматичних категорій, парадигматичних та асоціативних зв'язків між словами.

Хід виконання завдання: Дане завдання побудоване за принципом вибірконості: береться певна сукупність слів (10) і визначається, які з них дитині відомі, та як вона може пояснити їх значення. На основі отриманих відповідей можемо судити про лексичний запас дитини загалом, а також про вміння обґрунтовувати свою відповідь фразою та узгоджувати слова у реченнях. Дане діагностичне завдання пропонує набір із 10 слів, які є розташовані в порядку від конкретних простих до все більш абстрактних, складніших понять. Якщо дитина не може дати словесної відповіді, то експериментатор пропонує їй намалювати предмет або показати значення цього слова за допомогою жестів або рухів.

Матеріал: Набір слів: Літак, молоток, книжка, плащ, пір'я, друг, стрибати, розділяти, бити, гострий.

Інструкція для дитини: „Я буду називати тобі слово, а ти пояснюватимеш, що воно означає. Наприклад: лист – це папір, на якому можна написати про себе та надіслати в конверті поштою. Якщо ти знаєш і розумієш значення слова, але не можеш пояснити, – тоді намалюй, або покажи”.

Завдання 2. Дослідження сформованості у дітей словотворення:

„Який? Яка? Яке? Які?”.

Мета: визначити рівень розвитку словотворення за допомогою прикметників, сформованості синтагматичних зв'язків між словами, вміння добирати синоніми, а також розвиток сенсорики та уяви дітей.

Хід виконання завдання: Дитині необхідно дібрати якомога більше слів, що відповідають на запитання: який, яка, яке, які? (можна з опорою на малюнок).

Матеріал: Малюнки на яких зображені: чайник, крокодил, груша, ялинка, пальто, море, квіти, ножниці, фарби (Додаток Б).

Інструкція для дитини: „ Слухай уважно і добирай слова-ознаки до кожного слова, наприклад: Який? Дощ – проливний, сильний, густий, рясний...Дай відповідь на питання”:

1) Який? – чайник, крокодил, вітер?;	2) Яке? – пальто, море, слово?;
3) Яка? – груша, ялинка, музика?;	4) Які? – квіти, ножиці, звуки?

Завдання 3. Дослідження сформованості у дітей використання антонімів:„Скажи навпаки”.

Мета: Дослідити використання дітьми антонімів, побудову слово-сполучень, вживання префіксів, а також рівень сформованості словесно-логічного та абстрактного мислення.

Хід виконання завдання: Експериментатор називає дитині по черзі 8 словосполучень і пропонує підібрати слова-антоніми.

Інструкція для дитини: „Послухай уважно і скажи навпаки, наприклад: повільний танець – швидкий танець”.

3) камінець твердий;	5) дівчинка весела;
4) хлопчик мокрий;	6) кошик повний;
5) вікно відчинене;	7) сонячний день;
6) пташка прилетіла;	8)хлопчик молодий.

Обстеження комунікативних навичок у різних формах зв'язного мовлення з його просодичним оформленням.

Завдання 1. Обстеження діалогічного мовлення.

Мета: Обстежити вміння дітей помічати нісенітницю, будувати діалог з експериментатором, розповідати про зображене на малюнку за допомогою наведених питань, аргументувати чому так не буває.

Хід виконання завдання: Експериментатор пропонує дитині уважно розглянути малюнок з пропозицією розповісти, що на ньому намальовано; чи буває так як намальовано.

Матеріал: сюжетний малюнок на якому зображено несумісні в реальності явища: кошеня, що виглядає із яєчної шкарлупи в пташиному гнізді.

Інструкція для дитини: подивись уважно на малюнок, скажи, що на ньому намальовано і поясни, буває так в житті чи не буває.

Завдання 2. Обстеження діалогового мовлення та комунікативних навичок („Придумай казку”).

Мета: дослідити діалогове мовлення, здатність до спілкування, мовленнєву творчість дитини, а також виявити вміння дітей упізнавати героїв казок і встановлювати відносини між ними.

Хід виконання завдання: Дитині пропонується роздивитись малюнок, пригадати з якої казки персонажі зображені, і хто- зайвий. А потім, придумати казку „Лисиця та журавель” на новий лад, ввівши нового персонажа – Вовка.

Матеріал: Сюжетний малюнок-ілюстрація до української народної казки „Лисиця та журавель” із зображенням персонажів казки та Вовка.

Інструкція для дитини: „Подивись уважно на малюнок, з якої казки зображені герої? А хто тут зайвий? Як ти думаєш, що буде далі, якщо до Лисиці та Журавля у казці приєднається Вовк? Придумай свою казку.”

Завдання 3. Обстеження монологічного мовлення та просодики „Якою стане Калячка-Малячка”.(З. Лєнів)

Мета: Дослідити вміння дітей вигадувати та логічно продовжувати закінчення казки про фантастичного персонажа, як показника сформованості зв’язного мовлення та його просодичного (темпо-ритмо-інтонаційного) оформлення, а також вміння встановлювати причинно-наслідкові зв’язки і в логічній послідовності будувати творчу розповідь. Це багатогранне завдання

допомагає також у визначенні стану розвитку фантазії, уяви дітей та дрібної моторики пальців рук.

Хід виконання завдання: Суть завдання полягає у вигадуванні закінчення казки прослуханої у виконанні експериментатора на фоні класичної музики, а ще дитині пропонується виліпити уявний образ персонажу казки.

Матеріал: Запис класичної музики, музичний центр, пластилін, дощечки.

Інструкція для дитини: „Сьогодні до нас у гості завітала казка. Але наша гостя – незвичайна. Цю казку ми з вами придумаємо самі. З чого ж нам почати?”(Зі слів „Жили-були...”). Щоб казка вийшла справжньою, – я її почну вигадувати, – а ви продовжите мою розповідь. (Звучить увертюра до балету Петра Чайковського „Лускунчик”). Тож я починаю...

КАЗКА ПРО КАЛЯЧКУ-МАЛЯЧКУ

Жила-була у деякій царстві, у деякій країні Калячка-Малячка. Жила вона у найнижчій шухляді письмового столу, там, де завжди було тихо і темно.

Не було в неї ані друзів, ані знайомих – ні поговорити, ні пограти – нудно було Калячці-Малячці. Вирішила вона подорожувати. Вилізла з шухляди на стіл та озирнулася навколо. І, скажу я вам там таки було на що подивитися! Чого тут тільки не було: олівці, пензлі, фарби, кольорова крейда, намистини, нитки, пластилін, тісто, глина... Бо мешкав у ній художник-чарівник. Саме той, який створює мультфільми....

А от що сталося далі із Калячкою-Малячкою, ви придумайте самі. Придумайте та виліпіть”.

Завдання 4. Пригадування казки (А.Бреусенко-Кузнєцов)

Мета: Дослідити стан сформованості експресивного мовлення, вміння послідовно та логічно правильно пригадувати події казки.

Процедура виконання: Логопед пропонує дитині: «Пригадай і розкажи мені твою улюблену казку, або казку, яка «склала» на тебе великі враження».

Завдання 5. Вигадування закінчення подій до казки за наочним початком (І.Марченко)

Мета: з'ясувати вміння дитини аналізувати зображену ситуацію та

продовжувати розповідь.

Матеріал: сюжетні картинки до казки.

Процедура виконання: «Художник малював картинки до казки і не домальовав останньої картинки. Допоможи мені придумати кінець казочки - я її почну розповідати, а ти придумай, чим може закінчитися ця пригода».

Логопед розповідає казку і послідовно демонструє сюжетні картинки.

Початок казки: «Одного разу зайчик, який мешкав у зеленому лісі, пострибав до найближчого села, щоб подивитися, як там живуть люди, а в селі жили великі і злі собаки. Вони відразу ж почули зайчика і погналися за ним. Зайчик так швидко тікав від них, що аж курявааздіймалася з-під лапок. Нарешті зайчик вискочив на подвір'я і побачив на лаві іграшки: пірамідку, ведмедика та м'ячик. Напевно, їх тут забула маленька дівчинка. Зайчик був розумний, він відразу здогадався, як перехитрити собак. Він скинув ведмедика на землю, сів на його місце і завмер, ніби перетворився на іграшку. Ось на подвір'я вибігли собаки і відразу кинулися на ведмедика. Вони почали обнюхувати його з усіх боків. Та ведмедик нічим не пахнув, адже це іграшка.....»

Інструкція дитині: «Як ти вв\ажаєш, що сталося далі?»

Завдання 6. Розповідь казки за картинками з послідовним розгортанням сюжету. (І. Марченко).

Мета: з'ясувати вміння дитини встановлювати взаємозв'язок подій зображених на картинках, причинно-наслідкові відносини та складати розповідь за наочністю.

Матеріал: серія сюжетних картинок до казки. (Див. Додаток А)

Процедура виконання: перед дитиною розміщена серія сюжетних картинок у неправильній послідовності подій. Логопед пропонує дитині: «роздивись уважно картинки, розклади їх послідовно за зображеними подіями та склади розповідь».

Завдання 7. Придумування казки з введенням нового персонажу.

Мета: з'ясувати вміння дитини придумувати казку з введенням нового персонажу.

Матеріал: картинка «Червона Шапочка і слон»

Процедура виконання: Логопед розповідає дитині казку «Червона Шапочка» та вводить нового персонажа «слона», і пропонує дитині придумати свою розповідь з новим персонажем.

Логопед: «Я розповідатиму тобі добре відому казочку, ти уважно слухай, а коли я зупинюся, ти придумай подальшу розповідь».

Початок казки: «Жила колись в одному селі маленька дівчинка, та така красуня, що кращої за неї, мабуть, ніхто і не бачив. Мати любила її до нестями, а бабуся ще більше. Добра бабуся зробила для внучки червону шапочку, яка була їй до лиця, що дівчинку скрізь почали називати Червоною Шапочкою.

Одного разу мати напекла пиріжків і каже: - Піди до бабусі, довідайся, як вона поживає, бо мені казали, що вона нездужає. Віднеси їй пиріжки і горщикок масла.

Червона Шапочка швиденько зібралася і пішла до своєї бабусі, яка жила в іншому селі. Іде вона лісом, коли раптом зустрівся їй слон....»

Інструкція дитині: «Як ти вважаєш, що сталося далі?»

Діагностика психоемоційних станів.

Завдання 1. Тест „Малювання людини”.

Мета: дослідити психоемоційні стани дітей-логопатів, а саме: загальний психомоторний розвиток, сформованість вищих психічних функцій, сенсорики, емоційно-вольової регуляції, симультанно-сукцесивних синтезів, поведінки в процесі невербальної діяльності.

Хід виконання завдання: Дитина одержує аркуш паперу, кольорові олівці, фломастери, чи фарби (на вибір). Експериментатор ставить завдання: намалювати людину (байдуже кого). Час виконання не обмежується, але, як правило, на це витрачається не більше ніж 10 хв.

Матеріал: аркуш паперу, олівці, фломастери, фарби.

Інструкція для дитини: „Сядь зручно, обери собі олівці та намалюй людину”

Методика обстеження зв'язного мовлення засобами музично-образотерапії.

Завдання 16. «Музичні картинки».

Мета: з'ясувати вміння дитини виконувати та аналізувати зображену ситуацію та складати розповідь.

Матеріал: олівці кольорові, папір, музичний супровід

Процедура виконання: Логопед: «Дозвольте своїм пензлям (олівцям) танцювати на папері під музику. Хай це буде танець-фантазія. Ви можете в разі потреби змінювати колір, можете малювати обома руками. Хай музика керує вашими діями, радійте кожному руху». Через деякий час логопед повідомляє: «Зараз я зміню музику. Поряд з вами лежить чистий аркуш, коли почнеться нова мелодія, продовжуйте малювати на ньому і знайдіть новий танець, який відповідатиме новій мелодії». Після закінчення вправи картини, які відбивають першу і другу мелодії, прикріплюють на різних стінах. Дитина сама визначає, під яку музику була написана та чи інша картина, і відповідно до своїх відчуттів розташовує малюнки. Під час своєї розповіді ділиться почуттями, думками, фантазіями.

Завдання 17. «Вільний танець».

Мета: з'ясувати вміння дитини повторювати музично-ритмічні рухи .

Матеріал: музичний супровід

Процедура виконання: Логопед пропонує прислухатися до себе, до свого внутрішнього музичного ритму і почати рухатися вільно й спонтанно, слухаючи своє тіло. При цьому можна притупувати, вимовляти склади, слова, словосполучення. Логопед наголошує не турбуватися про те, щоб бути «гарним» танцюристом, не змагатися з іншими. Головне – «розв'язати» свій внутрішній музичний ритм.

Серія занять з образотерапії

Дидактична казка «Весняне диво кольорів» (Сенсомоторна вправа для ознайомлення дітей із кольором та підготовки руки до малювання)

Мета:

- ознайомити дітей із технікою утворення нових кольорів шляхом змішування фарб, дати інформацію про сполучення основних і складених кольорів;
- розвивати асоціативно-образне мислення, уяву, творчі здібності;
- виховувати художній смак і почуття естетичної насолоди;
- вдосконалювати дрібну та загальну моторику;
- вчити дітей знімати психоемоційне напруження, моделювати певні настрої;
- активізувати та збагатити лексику дітей за темою «Весна»;
- спонукати дітей до самостійної мовленнєвої діяльності, створення власних казкових сюжетів;
- виховувати естетичний смак.

Завдання з корекційно-розвивальної роботи

1. Етюд-моделювання настроїв «Веселе сонечко і сумне озерце».
2. Вправа-імпровізація «Природа пробуджується».
3. Пальчикова вправа «Пальчики-художники».
4. Вимовлянка «Диво-кольори» (диференціація [р] — [л]).

► Завдання 1

Одного весняного ранку з'явилося на небі тепле, яскраве, усміхнене жовте сонечко і побачило, як зажурилися сумні, вологі сині очі невеличкого озерця. Сонечко торкнулося до нього своїми теплими долоньками: озерце нагрілося, посміхалося і хлюпнуло на берег зеленою яскравою фарбою.

► Завдання 2

Почали розпускатися на деревах перші зелені листочки, з'явилася молода травичка. Задзвеніла синя фарба у квіточках пролісків. Заспівав весняний

струмочок, хлюпнув синьою фарбою на білий сніг: розкинулося над світом чисте блакитне небо. Зустрівся струмочок своєю синявою із зеленою травичкою, і почали проростати коричневі молоденькі стовбурці дерев із насіння, яке лежало в землі з осені. Уся природа прокинулася від зимового сну і потягнулася до теплого сонечка, відчувши кожним листочком і травинкою, кожною крапелькою талої водички лагідне тепло весняного сонечка. Об'єдналися в природі різні кольори — утворилися нові фарби, а значить і нові веселкові казки з пригодами.

► Завдання 3

Пофантазуймо, побавмося з кольорами! Хай нам допоможуть наші працюваті пальчики (демонструємо дітям техніку утворення палітри нових кольорів за допомогою пальчиків на обробленому склі). Візьміть жовту і синю фарбу, змішайте їх, бачите — сталося маленьке диво! Утворився новий колір. Який він? (Зелений). Ми з вами перетворилися на чарівників — навчилися створювати кольорові дива. А далі буде ще цікавіше...

► Завдання 4

Полинемо у світ чарівний ми,
Де оживають диво-Кольори.
Там дружать фарби між собою,
Малюночки живуть казкові. [33]

Техніка плямографії. Казка «Чарівні плями»

Технологія: піпеткою на аркуш паперу наносимо пляму, потім за допомогою трубочки для коктейлю дмухаємо на пляму в різні боки, щоб утворилися різноманітні дерева, кущі, рослини, звірі тощо. Пензликом або жмаканим папером можна домалювати потрібні деталі.

Матеріал: аркуш альбомного паперу, гуашеві або акварельні фарби, вода, піпетка, трубочка для коктейлю, пензлик.

Мета:

- ознайомити дітей із технікою плямографії;

- розвивати творчу уяву, фантазію;
- формувати вміння сприймати кольори та образи;
- удосконалювати дрібну та загальну моторику;
- розвивати мовленнєве дихання: відпрацьовувати тривалий ротовий видих;
- вправляти у диференціації учити утворювати та вживати прикметники, узгоджувати їх з іменниками;
- заохочувати дітей до створення власних казкових сюжетів;
- виховувати естетичний смак.

Захотілося якось звичайній Трубочці для коктейлю намалювати яскраву, веселу картинку, і вона завітала до своїх друзів, різнокольорових фарб. Стали вони разом малювати. Трубочка дмухала на фарби, а вони стрибали, розсипалися кольоровими плямами в різні боки. Раптом Коричнева фарба стрибнула на білий Аркуш паперу Стрепенувся Аркуш від несподіванки — фарба розлилася в різні боки. Так утворився дивний кущ. Хлюпнуло декілька крапельок Фіолетової фарби, і на Аркуші розквітнув кущ бузку Потім стрибнула Жовта фарба — під кущиком зацвіла пухнаста кульбабка, а плямка Зеленої фарби розтеклась по Аркушу дивовижними рослинами. Із Червоних плям виникли чудові квіти. А коли різнокольорові фарби повели хоровод, то утворились кумедні метелики. Так Трубочка і фарби весело гралися і малювали, а що з того вийшло, ти побачиш сам.

Плями на папері весело стрибали,

Різні кольори нам подарували.

Ми на них дмухнули в різні боки —

І малюнки дивні вийшли без мороки. [33]

Техніка «Пальцевий живопис». Казка «Як пальчики та фарби стали друзями»

Технологія: дитина вмочує в фарбу ребро долоньки або долоньку чи

пальчики і віддруковує на папері необхідний малюнок; потім фарбу з долоні й пальчиків витираємо серветкою.

Матеріал: аркуш альбомного паперу, розетки з гуашевою фарбою, пензлі, волога серветка.

Мета:

- формувати вміння сприймати кольори та форми, створювати образ, малюючи пальцями і долоньками;
- розвивати творчу уяву, фантазію;
- зміцнювати дрібні м'язи п'ястей рук, розвивати дотикову чутливість, координацію рухів та загальну моторику;
- учить дітей висловлювати почуття і враження від створених власноруч малюнків;
- виховувати естетичний смак.

Якось працюючі пальчики милувались яскравими блискучими фарбами, такими красивими, що захотілося до них доторкнутися, познайомитись із ними ближче. Раптом коробочка із фарбами відкрилася, і до пальчиків лагідно посміхнулася Жовта фарба, Червона — голосно розсміялася, а Блакитна — була чомусь сумна. Усіх заспокоїла Зелена. Адже фарби також мають свій характер і настрій.

Доторкнулися пальчики до фарб, а вони виявились гарними, ніжними, шовковими, ласкавими. Пальчики з великим задоволенням пірнали в баночки з фарбами, а потім торкалися аркуша паперу, на якому несподівано з'являлася дивовижна кольорова казка. Оживали малюнки з півниками, весняними і зимовими деревами, зі святковими феєрверками, із диво-квітами, гронами ягід. Пальчики вирішили трішки відпочити, озирнулися навколо і зрозуміли, що світ такий красивий і радісний тому, що він різнокольоровий.

Люблять дуже пальчики гарно малювати,

В баночки із фарбами весело пірнати:

Залишають пальчики після себе слід —

Техніка ниткографії. Казка «Клубочок-художник»

Технологія: аркуш паперу складається удвічі, потім розгортається і на одну зі сторін аркуша довільно укладається нитка, наполовину змочена у фарбі. Чистий її кінець виводиться за межі аркуша. Змочена частина нитки притискається іншою частиною аркуша, і в такому положенні нитка потихеньку витягується. Відкриваємо аркуш — виявляємо зображення, залишене ниткою. Малювати ниткою можуть як старші, так і молодші діти. Матеріал: папір, ворсиста нитка, фарби.

Мета:

- формувати вміння сприймати кольори, створювати малюнок за допомогою фарбованої нитки;
- розвивати вміння створювати асоціативні зв'язки й образи;
- розвивати тонкі рухи пальців рук, дотикову чутливість, тактильно-рухове сприйняття;
- збагачувати емоційне забарвлення мовлення;
- учити дітей передавати в розповіді послідовність подій;
- виховувати естетичний смак.

Коли веселі Пальчики створювали красиві картинки, за ними із цікавістю спостерігав яскравий Клубочок ниток, який лежав поряд із фарбами. Ось відчинилось віконце, і пустотливий Вітерець покотив Клубочок по Фарбах, потім по білому Аркушику. Та спритні Пальчики встигли схопити Клубочок за ниточку, накривши її перегнутим Аркушем. Але Клубочок, сміючись, покотився далі, потягнувши за собою зафарбовану ниточку. Коли Пальчики розгорнули Аркуш, то були приємно здивовані: на папері утворився незвичайний малюнок — метелик. Так допитливий Клубочок став художником. Він поділився із працюючими Пальчиками своїми ниточками, і вони разом створили чимало цікавих малюнків.

Ниточкою можна шити, вишивати,
А якщо захочеш — навіть малювати.
Створимо картинку дуже симпатичну,
Вийде візерунок гарний і незвичний. [33]

Техніка малювання кольоровими бульбашками.

Казка «Пригоди кольорових бульбашок»

Технологія: у посудині круглої чи овальної форми готуємо такий розчин: у воду додається невелика кількість, мильного розчину і гуашевої фарби. Дитина дмухає через трубочку для коктейлю в цей розчин, утворюючи мильні бульбашки. їх відразу слід накрити аркушем паперу. Утвориться відбиток цікавої форми, а дитина домалює певний образ за уявою.

Матеріал: вода, мильний розчин, трубочка для коктейлю, гуашеві фарби, аркуш альбомного паперу, відповідний посуд.

Мета:

- ознайомити дітей із технікою малювання кольоровими бульбашками;
- сприяти розвитку фантазії і асоціативно-образного мислення;
- розвивати уяву під час сприймання казкового твору;
- установлювати зв'язок між казкою, настроями і барвами;
- формувати вміння сприймати кольори й образи;
- удосконалювати кінестетичні відчуття та загальну моторику;
- розвивати мовленнєве дихання: відпрацьовувати сильний і тривалий ротовий видих;
- заохочувати дітей до створення власних казкових сюжетів;
- виховувати естетичний смак.

Жили собі веселі Бульбашки. Створювали їх маленькі дітки, коли дмухали трубочкою в мильний розчин. Бульбашок було багато — красиві, легенькі, блискучі. Вони весело булькотіли, воркотіли, розлітались по всій кімнаті. У

кожній бульці поміщалася райдуга і блищало сонечко. Веселка вирішила зробити їх ще красивішими — різнокольоровими, додавши в мильний розчин свої фарби. З'явилися Бульбашки червоні, зелені, жовті... Діти дуже цьому зраділи.

Але потім якось усім стало сумно від того, що деякі Бульбашки лопалися, і від них нічого не залишалося. Зажурилися дітки, Бульбашки сумно забулькотіли, а веселий Альбомчик вирішив йти їм на допомогу. Він запросив різнокольорові Бульки присісти до себе на білі аркуші. Вони квалливо погодилися. Закружляли у веселому танці і легенько опустилися на біле тло аркуша. І сталося диво. На папері виникали невагомі, пухнасті малюнки. Усім одразу стало весело і тепло від того, що можна ще довго милуватися красивими бульбашковими картинками.

Дітки дмухали на бульки —

Розлетілись мильні кульки.

Ми їх аркушем накрили

І малюнки утворили [33].

Логопедичні заняття з елементами казкотерапії

Тема: «Голосні звуки [a], [o], [y], [i]» (з використанням казки

В. Капнінського «Сніжинка»)

Мета: провести слухо-вимовну диференціацію звуків [a], [o], [y], [i]; формувати навички плавного злитого читання букво сполучень з різної кількості букв; вчити підбирати до слів антоніми; закріпити графічне зображення літер [a], [o], [y], [i]; навчати дітей за допомогою методу емпатії «входити в казку», «бути в казці», «виходити із казки». Розвивати фізіологічне, мовленнєве дихання, силу голосу, фонематичне уявлення на основі звуків [a], [o], [y], [i], дрібну моторику, загальну координацію рухів. Виховувати інтерес до казки, створити святковий настрій.

Матеріали та обладнання: сніжинки, різнокольорові кришечки, індивідуальні дзеркальця, фішки-кришечки, магнітофон, ароматизатор, гра «Звукові годинники», гра «Хокей», снігова куля, ялинка, мішок з подарунками.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вступ (діти сидять на стільчиках)

- Ось і прийшла до нас зима. У холодному небі повільно пливуть хмари, ніби великі білі кораблі. Подекуди пролітають сніжинки.
- Діти, заплющіть очі та уявіть їх. Які вони? (відповіді дітей).
- Як падають сніжинки? (дітям роздають сніжинки).
- Сьогодні ми відправимся у казку, а провідниками будуть незвичайні, казкові сніжинки.

ВХОДЖЕННЯ В КАЗКУ

- Діти, заплющіть очі і трішки помрійте.
- Сніжинки танцювали у повітрі. Вони були такі красиві, такі чарівні, що разом закрутили голови усім чотирьом вітрам: Північному, Південному, Східному і Західному. Ось ми і в казці, (на килимі лежать красиві сніжинки, на зворотній стороні літери: а, о, у, і).

Казка

— Ці сніжинки не прості, а чарівні. У кожної є своя улюблена пісенька. Давайте допоможемо їм проспівати. (Діти сідають за корекційно-розвиваючий стіл).

Вправа «Улюблена пісенька» (диференціація голосних за артикуляційними ознаками).

[a] — ротик широко відкритий;

[y] — губи витягуються трубочкою;

[o] — губи утворюють маленький кружечок;

[i] — губи посміхаються.

Вправа «Різнокольорові кришечки» (Після уточнення артикуляції кожної голосної, діти викладають відповідні літери).

Гра «Відгадай звук за беззвучною артикуляцією».

Гра «Не зівай — звуки вірно вимовляй» (діти повторюють серію звуків: [a], [i], [y]; [у Ш Л а] іт.д.

Діти дають відповіді на запитання:

— Чому звуки [a], [o], [y], [i] називаємо голосними?

— Яким значком позначаються голосні звуки?

— Діти, Північний вітер був самий холодний, суворий. Він дув ось так: «с-с-с».

Вправа «Північний вітер» (діти промовляють звук [с]).

— Південний вітер був самий гарячий. Він дув ось так: «ш-ш-ш».

Вправа «Південний вітер» (діти промовляють звук [ш]).

— Західний вітер був різкий, поривчастий і сильний. І дув він також сильно і різко: «Пф! Пф! Пф!»

Вправа «Західний вітер» (діти промовляють: Пф! Пф! Пф!)

— Східний вітер любив простір, був ласкавий і ніжний і дув він м'яко: «Ах,ах,ах».

Вправа «Східний вітер» (діти промовляють: «Ах, ах, ах»).

Кожний вітер мріяв запросити чарівні сніжинки в свої володіння.

— Летимо зі мною, — промовив Північний вітер. — Я побудую для вас

кришталевий палац!

— Летимо зі мною! — кликав Західний вітер. — Я подарую вам самий великий у всьому світі айсберг.

— Летимо зі мною! — воркував Східний вітер. — Ми будемо перші милуватися сходом сонця!

— Летимо зі мною! — пошепки промовив Південний вітер. — Я підніму вас на саму високу гірську вершину!

Але Північний вітер зненацька підхопив сніжинки і поніс високо над хмарами в одне із найулюбленіших місць.

— Діти, ви бажаєте потрапити в улюблене місце Північного вітру? (так)

— Тоді швиденько будуюмо сніжну доріжку.

Гра «Живі букви» (за завданням вчителя-логопеда діти з сніжинками-буквами стають у ряд. Читання буквених рядів).

— Куди привела нас ця стежина?

— На льодовий каток.

Гра «Хокей» (діти дмухають через трубочку на шайбу).

— З часом сніжинкам набридло кружляти навколо льодового катка, їм захотілось чогось нового і незвіданого. Сніжинки знову зустрілись з Північним вітром, який високо підняв їх і поніс далі.

Гра «Живі букви».

— Куди привела нас ця стежина?

— До снігової кучугури.

Гра в сніжки «Навпаки» (діти підбирають антоніми).

— І ось сніжинки засумували знову.

— Тут все так одноманітно. Пролітаючи між кучугурами снігу, сніжинки несподівано зустрілись із Північним вітром, який високо підняв їх у небо і поніс далі.

Гра «Живі букви»

— Куди привела нас ця стежина?

— До лісу (ароматерапія, аромат хвої)

— А хто це біля ялинки?

— Білочка.

— Давайте її розвеселимо.

Співаночка на розвиток сили голосу «У лісі» («діти поділяються на дві підгрупи: одна підгрупа — «Діти», а друга — «Ліс»).

Діти (1) Ліс (2)

— Гей ви, ліси! А-у; а-у!

А де гриби? А-у; а-у!

А ліс гука:

У-а; у-а! Грибів нема!

У-а; у-а!

Чому нема? А-у, а-у!

Бо вже зима У-а; у-а!

— Так пройшло багато днів, сніжинкам наскучили танці, спів. Одного разу Північний вітер приніс сніжинками солодкий аромат... (використання музикотерапії, новорічна пісенька).

Гра «Живі букви»

— Куди привела нас ця стежина?

— До Діда Мороза (на стільчику мішок із подарунками).

Гра «Звукові годинники» (діти допомагають відібрати подарунки на певний звук: апельсин, іриска, Умка, ожина).

ВИХІД ІЗ КАЗКИ.

Північний вітер виснажив сніжинки і вони втратили свою чародійну силу, а ми з вами повернулися у реальний світ.

— Чи сподобалась вам подорож?

— Чому? (відповіді дітей).

Тема: «Диференціація звуків [л], [р] в складах, словах» (з використанням казки «Лисиця та рак»).

Мета: — продовжувати навчати дітей за допомогою методу емпатії входити в образ лисиці та рака, інтонаційно передавати діалог між героями казки;

— уточнити та порівняти артикуляцію звуків [л]. [р]; навчати виділяти ці звуки на початку та у середині слова; робити опис предметів за планом, добирати слова — привітання;

— розвивати вміння вести діалог за типом «запит — відповідь», сильний мовленнєвий видих, тактильні відчуття;

— виховувати почуття любові та поваги.

Матеріал: іграшки (лисиця, рак), маски лисиці та рака, модифіковані кубики, картинки на тему «Дерева».

ХІД ЗАНЯТТЯ:

Ігрова мотивація.

1. Гра «Чарівний мішечок» (діти на дотик відгадують предмет). Уточнити знання про річкові істоти, предмети (камінці, жаба, черепаха, рак. риба, черв'як). Сказати, що сьогодні ми відправимось у казку «Лисиця та рак».

ВХОДЖЕННЯ В КАЗКУ.

2. Вправа «Чарівний камінець». Діти любуються камінцем, дають короткий опис за планом (вказують на величину, форму, колір, прозорість, вагу).

Логопед наголошує, що ці камінці не прості, а чарівні. їх підняли зі дна річки спеціально для того, щоб подарувати казкову силу, щоб увійти у казку (діти затискають камінець у долоні та уявляють, як тіло наповнюється казковою силою).

Казка (читає логопед).

— Добігає Лисичка до річки, аж дивиться — Рак виліз з води.

3. Діалог «Привітання» (за бажанням дітей надаються ролі рака та лисички).

Лисичка: Здоров був, раче.

Куди повзеш?

Скажи мені правдоньку

Де живеш?

Рак: Отут живу в хатинці

Край води.

А ти туди, лисонько.

Не ходи!

(Діти добирають інші слова-привітання).

— Назвіть казкового героя зі звуком [л] (лисиця).

— Назвіть казкового героя зі звуком [р] (рак).

4. Порівняти артикуляцію звуків [л]. [р].

3. Диференціація звуків [л]-[р] в складах.

Робота з модифікованими кубиками.

Гра «Навпаки» (команда «лисички» читає склади зі звуком [л], а команда «рака» зі звуком [р]).

-... Ось коли хочеш, то давай побіжимо навипередки. Я тобі ще на один скок уперед ходу дам. Біжимо до тієї осички, що стоїть онде на узліссі.

6. Вправа «Свист» (розвиток сильного мовленнєвого видиху).

— От лисичка і подалась вподовж поля. Добігає до...

7. Гра «Доганялка» (діти по черзі проходять по кульці — горобині, шишці, качалці, прищіпці).

8. Гра «Відгадай з якого дерева листочок» (ялина, горобина, клен, береза).

— Діти, зробіть подарунки для Лисички та Рака (добирають картинки на звуки [л; р] відповідно для героїв казки).

9. Гра «Не зівай, чистомовки промовляй».

Реза... — білокора береза.

Лина... — зелена ялина.

Робина... — червона горобина.

Лен... — великий клен.

... Повернулась, щоб подивитись, а де той рак чимчикує, аж чує позад себе:

— Та й забарилась ти, лисичко!

Дуже здивувалася лисичка, аж рота роззявила. І більше не сміялася з рака.

ВИХІД ІЗ КАЗКИ.

Камінці втратили свою чарівну силу і, щоб знову ми могли потрапити у казку, давайте покладемо їх у мішечок.